

Lázár Gyula

**AZ OZMÁN BIRODALOM
FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA**

ATTRAKTOR

Máriabesnyő – Gödöllő
2011

Eredeti megjelenés:
Lázár Gyula:
AZ OZMÁN BIRODALOM FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA
Történelmi könyvtár 64. füzet
Franklin Társulat, Budapest, 1880.

A kötetet szerkesztette: Bárány Attila

Hungarian Edition © Attraktor, 2011

Címlapterv: CsumP Stúdió
Műszaki szerkesztés: Totalpress

ISBN 978-963-9857-57-5

Felelős kiadó az Attraktor Kft. ügyvezetője.
A nyomdai munkákért felel a Gelbert Kft. ügyvezetője.

I.

A törökök az utolsók voltak az ázsiai hódító népek sorában, kik Európát fölkeresték, hogy abban maguknak épp oly maradandó, mint sok tekintetben érdekes államépületet alapítsanak.

A török nemzet őstörténelme felettén homályos és bizonytalan, kiváltképpen azért, mert az izlam felvétele alkalmával maga pusztította el mindazon emlékeket és hagyományokat, melyek múltjára vonatkoztak, s melyek mint nem a Koránból eredők, hamisaknak nyilvánítottak. Így cselekvének mindazon népek, melyek Mohamed hitét felvették; mi természetesen a történelmi kutatásokat nem csekély mértékben megnehezítette.

Történelmének majdnem egyedüli kútforrásait ennél fogva a kínai évkönyvek képezik, melyek azonban a törököket szigorúan megkülönböztetik a mongol-tatár népektől, habár kétségtelen, miszerint velük egy és ugyanazon töről szakadtanak. Első lakhelyük a Khína, az Altáj hegység s a Baikál tó között elterülő nagy síkság volt, hol megszámlálhatlan sokaságú nyájai legeltenek. A török név, mely a kínai Thu-kiu azaz sisak szótól származik, egy hegy alakja után, melynek lábainál sátraik állottak, azonban

csak később jött vala használatba; eredeti közös neve a harcias népnek – hiung-nu vagy chiung-nu volt, mely valószínűleg a hun néppel való rokonságára mutat.

A hiung-nuk vagy őstörökök mintegy 1200 évvel Kr. előtt számos törzsekre oszolván, a kínaiak fensősége alatt állottak. Azonban Hia fejedelmük alatt lerázták az idegen uralmat s egy önálló hatalmas birodalomnak vetették meg alapját, mely körülbelül ezer évig fennállott; mígnem legyőzve az egyesült kínaiak és mongolok által, politikai jelentőségük önállóságukkal együtt elveszett. Ezen időben, mintegy 200 évvel a keresztény időszámítás előtt, elhagyták régi hazájukat s számos törzsekre vagy hordákra oszolván, délnyugati irányban a turáni mélyföld pusztaságaiban telepedének meg, hol nemsokára nyomtalanul elenyészett nevük és régi hatalmuk.

Majdnem ugyanazon időben, midőn a hiung-nu-k neve a történelem lapjairól eltűnik, az Aral-tótól keletre fekvő síkságon, a nagy turáni mélyföldön egy harcias hordával találkozunk, mely országát Turkistánnak, magát pedig töröknek nevezte. Bizonyos, hogy ezen nép ugyanaz, mely a kínaiak és mongolok által délnyugatra szorították, csak hogy a nagy hiung-nu nemzetnek már csak egy töredéke.

A török-oghuz-szelcsuk közös törzs, melynek egyes utódai az ozmánok, a nyolcadik keresztény század elején a Dzsihun és Sihun, vagy a mai Sir-Darja és Amu-Darja folyamok környékét lakta; s vallás tekintetében sokban és kedvezően eltért többi durva természetimádó szomszédjaitól. Főistensége a Kök-

Tangri vagy kék isten volt, valószínűleg a derült kék égbolt jelentményében; mígnem a IX. században megismerkedett az izlammal, mely már Perzsiában és a többi szomszéd országokban régebben el vala terjedve. Végre *Szelcsuk* nevű fejedelmük alatt felvették Mohamed vallását, mi által megnyitották maguknak az utat Ázsia belsejébe, mi egyjelentményű volt hatalmuk megalapításával, mi bámulatra méltó gyorsasággal ment vala végbe.

Nagy Mahmud, Ghazna fejedelme, ki az izlamot Indiába átültette, 1034 körül meghívta a harcias szelcsuk törököket, hogy telepednének meg birodalmában; azt hitte ugyanis, hogy általuk nemcsak alattvalóinak számát fogja növelni, hanem egyszersmind harcosokban is szaporodik, kiknek felettén nagy hasznát veheti folytonos háborúiban. De ezen számításában csalódott, mert a beköltözött törökök nem mint barátok, hanem mint erőszakos hódítók léptek fel új hazájukban, kik csakhamar veszedelmére váltak nemcsak az uralkodó fajnak, hanem magának a fejedelemnek is.

Szelcsuk fejedelem unokája *Toghrul bég* 1040-ben megbuktatta a ghaznavidák dynastiáját s Nishapurban a keleti szelcsuk-törökök első khánjának kiáltatott ki. Nem kellett sok idő s az imént még nomád harcosok egész Bagdad falai alá vitték rettegett és mindig diadalmas fegyvereiket, sőt nemsokára (1047-ben) győzedelmesen vonultak be a khalifák fővárosába.

Toghrul bég nem hagyott hátra örököst, s midőn 1063-ban meghalálozott, máris nagy kiterjedésű birodalmát unokaöccsére *Alp-Arszlán*-ra, azaz bátor

oroszlánra hagyta. Bátyja győzedelmes nyomdokait követvén, *Alp-Arszlán* meghódította Syriát, Kilikiát, Kappadokiát s miután az ellene síkra szállott görög császárt egy véres ütközetben megverte és elfogta, urává tette magát Kis-Ázsia nagyobb részének.

Azonban *Alp-Arszlán* még nagyobb győzelmekről álmodott s terve volt őseinek régi hazáját, Turkesztánt is, melyet az utolsó századokban különféle tártörzsek szállottak vala meg, visszafoglalni. De még mielőtt szándékát megvalósíthatta volna, egy rajongótól 1072-ben orozva meggyilkoltatott. Őt követte fia, *Malek-shah*, ki alatt a keleti szelcsuk birodalom valódi fénykorát élte. Alatta virágoztak a bagdadi, oszuli, isphaháni stb. iskolák, melyekben nemcsak a költészet, hanem az építészet, sőt a természettudomány is addig nem ismert pártfogásnak örvendettek. Különösen jótékony befolyással volt népére valamint fejedelmére Nizamül a tudós nagyvezír, ki maga is kitüntette magát mint költő és mint államférfiú.

De *Malek-shah* halálával letűnt a keleti szelcsuk-törökök csillaga; civakodó, egyenetlen rokonok aláásták nemcsak politikai hatalmát, hanem szépen megindult mívelődését is. *Szuleimán-shah* kitűzte a lázadás zászlóját s elszakadván rokonaitól, – a *nyugati* szelcsuk-török uralomnak vetette meg alapját, mely reánk nézve kettős fontossággal bír, minthogy voltaképpen ebből fejlődött ki később az ozmánok világra szóló jelentősége.

Mennél inkább hanyatlott a keleti szelcsukok hatalma, – a nyugatiaké annál magasbra emelkedett,

vitézség, rendíthetlen bátorság, valamint egészséges ösztön egymással szövetkeznének, hogy az életrevaló faj győzedelmét a romlott keleti keresztény társadalom fölött megkönnyítsék; s habár a mongolok első megjelenése a tizenharmadik század derekán egy időre megakasztotta a törökök előnyomulását, azt megakadályozni mégsem volt képes.

Nemsokára egész Kis-Ázsia, majd Syria a nyugati szelcsukok kezeiben volt, kik most feltartóztatlanul közeledének a keleti kereszténység központja, Konstantinápoly felé, mely erkölcstelen, korcs és politikailag romlott udvarával korántsem volt azon helyzetben, hogy az egészséges, erőteljes, természetében és erkölcseiben romlatlan nomád vitézekkel megbirkózni tudott vagy komolyan akart volna. Az új török uralom központja Ikonium vagy Konia volt, Kis-Ázsia belsejében; innen indult ki a dél és nyugat, majd az észak és kelet meghódítása. Itt állott az ozmánok bölcsője.

Szuleimán-shah fia és utódja *Ertoghrul*, fajának hatalmát méginkább kiterjesztette. Az utóbbinak házasságából Edebáli seikh leányával származott: *Ozmán* (szül. 1258), kitől magukat a nyugati szelcsukok azontúl ozmánoknak nevezték.

Ozmán, apjának *Ertoghrul*-nak 1288-ban bekövetkezett halálakor minden akadály nélkül elfoglalta a koniai trónt, s első volt a családban, ki a szultán címet használta, mi a khán szónak teljesen megfelel.

A byzanci vagy görög császárság, a római világuralom ezen szomorú árnya keleten, erélytelen kezek között volt, melyek nem tudták sem a fegyvert,

sem pedig a békés kormányzás gyepelőjét szerencsésen használni. A Paleolog-ház, mely Nagy Konstantin trónján ült, alig számlált tagjai között egy uralkodót, ki államférfiú vagy hadvezér lett – s hazájának nagyobb és tartósabb szolgálatakat tett – volna. Kis-Ázsiai birtokai egymásután a törökök, vagy miként ezentúl nevezni fogjuk, az ozmánok kezeibe estenek; a tartományok korcs és hazafiatlan keresztény lakossága úgy látszik nem idegenkedett a szilaj harcosoktól, habár ezek nemzeti önállóságát is megsemmisítendőök valának; mert a politikai süllyedés közönségesen együtt szokott járni az erkölcsök süllyedésével.

Nem csoda, ha az erélyes *Ozmán*, férfikorának délelben vitéz és tettvágyó népének élén, nem tűzött ki magának kisebb feladatot, mint a görög császárság meghódítását. Az idő ezen, az első pillanatra merésznek látszó vállalatnak nagyon kedvezett; a császárság kis-ázsiai tartományait ezidőszerint az Ermeni-Dagh, a Tumanidzs és az Olympos hegység választották el az ozmánok birtokától. Közöttük kiváltképpen fontos volt az Ermeni, mely átjárót képezett Bithyniába, egyikébe a legszebb és legtermékenyebb tartományoknak, mely Konstantinápoly közeléig húzódott.

Bithynia felettén elhanyagolt állapotban volt; erősegeinek nagyobb része romokban hevert; a császári helytartók hűtlensége, kapzsisága és erőszakoskodása megfosztották a lakosságot minden nemzeti önérzetétől, mely ahelyett, hogy fegyvert ragadva igyekezett volna távol tartani magától a veszedel-

mes idegeneket, lesújtó közönnyel nézte hazájának pusztulását s kísérletet sem tett az ozmánok távolytartására vagy kiűzetésére, midőn területén már megtelepedének.

Ozmán, ki amúgy is csak a kedvező pillanatra várt, hogy Bithyniába betörhessen, ilyen körülmények között nem késett tovább támadásával. Biledzsik várában a császári helytartó mennyegzőt tartott, mely alkalommal az őrség vígságnak adta magát s teljesen megfélekedezett kötelességéről. A törökök, élükön *Ozmánnal*, megrohanták a várat, melyet a mulató vendégsereggel együtt majdnem kardcsapás nélkül hatalmukba ejtettek. A mennyasszonyt, a szépségéről híres *Nenuphar*-t, kit az ozmánok *Nilufer*, azaz Lotusvirágnak neveznek, a győzedelmes *Ozmán* fiának, az akkor még csak tizenkét éves *Urchán*-nak nőül rendelte. A görög hölgy, ki utóbb buzgó híve lőn az izlamnak, anyja lett Murad és Szuleimánnak, kik mindketten népük történelmében fontos szerepre valának hivatva.

Biledzsik megszállása és elfoglalása az első lépés volt Bithynia meghódítására, mely nem rohamosan ment ugyan végbe, de annál nagyobb következetességgel és biztonsággal.

Ozmán 27 évi országlása alatt számtalan jelét adta úgy hadvezéri tehetségének, valamint államférfiúi bölcsességének; házának és családjának hatalma épp oly fontos volt előtte, mint népének dicsősége; s ezeken és a valláson kívül, melynek buzgó híve volt, alig vala egyéb, mi *Ozmán* gondoskodását jobban igénybe vette volna.

Bithynia meghódítását mindazonáltal nem *Ozmán* fejezte be, hanem nagyreményű fia, *Urchán*, ki éppen akkor ejtette a gazdag és fontos Brussa városát hatalmába, midőn apja a halállal küzdött. Még hírére vette *Ozmán* a nagy eseménynek, s miután fiának végső jótanácsokat adott volna a kormányzásra nézve, 1326-ban meghalálozott. Kívánsága szerint az imént meghódított Brussában temették el, mely ezen időtől fogva fővárosa és egyik szent helye lőn az ozmánoknak; s mely kiváltképpen fekvésénél, valamint Byzanc vagy Konstantinápoly közelségénél fogva ketős jelentőséggel bírt s mintegy előőrsnek vala tekinthető a keresztény főváros felé.

Urchán nem vesztegelt Brussa megvétele után sokáig, s alig hogy apját az ú.n. ezüstkápolnában örök nyugalomra tette, máris Aidos és Semendra, majd Nikaea és Nikomédia ostromához fogott. Ezen fontos erősségek, valamint gazdag városok nem voltak oly állapotban, hogy az ozmánok támadásának sokáig sikeresen ellentállani tudtak volna; s minthogy Andronikus császártól semmi segílyt sem kaptak, kénytelenek voltak megnyitni kapuikat a győzedelmes szultánnak.

Urchán-nak terve volt a Dardanellák valamint a Márványtenger birtokába jutni, honnan azután könnyen intézhette támadásait Konstantinápoly ellen.

A byzanci trónban ezidő szerint ketten osztozkodának: Anna özvegy császárné, a kiskorú Paleolog János édesanyja s az egykori udvarnagy, most társ-császár Kantakuzenus; s mert mindketten egymás bukásán dolgoztak, de ezt saját erejükből végrehaj-

tani nem bírták, tehát titokban közös ellenségük *Urchán*-hoz fordultak segítségért.

A ravasz barbár, ki megmagyarázható okokból egyiknek sem volt barátja, nem késett a trónvillongást saját előnyére használni fel; s hogy titkos céljait annál biztosabban elérje, látszólag Kantakuzenus pártjára állott az özvegy császárné ellen.

Azonban a császárnak a szultán kétes barátságát saját gyermekének árán kellett megvásárolnia, akit a szövetség értelmében tartozott *Urchán*-nak nőül adni. Ez volt az első alkalom, hogy a császár leányát a szultán háremje fogadta vala be, s még sokszor ismétlődött utóbb anélkül, hogy a keresztény világ akkorában ezen mindenestre sajátságos és meglepő jelenségben a legkisebb botrányt látta volna.

Egyébiránt *Urchán*-nak nem volt komoly szándéka a Kantakuzenussal kötött szerződést megtartani; s ámbár külsőleg a legnagyobb barátságot színlelte a császár iránt, titokban mégis ellene dolgozott minden alkalommal, sőt nem egyszer Anna császárnét is fölkereste jó tanácsával a társcsászár ellen.

Urchán életének titkos terve volt az ozmánok hatalmát Európába átültetni. Azonban előrehaladott koránál fogva ezen nagyszerű vállalatnak csak intézője kívánt lenni, míg annak kivitelét teljes férfierőben díszlő kedvenc fiára és örökösére, *Szuleimán*-ra bízta.

Az ozmánok legelső tartós foglalása Európában az 1356. évre esik, midőn *Szuleimán* alig néhányad magával csel által hatalmába ejtette Tzimpe várát a Dardanellákban, melyet nemsokára a fontos és gazdag Gallipolis követett vala.

Ugyanazon évben, melyben az ozmánok tartósan Európában megtelepedének, keleten, de kivált az amúgy is eléggé sújtott byzanci császárság területén ropant földrengés pusztított, mely a legtöbb városokat és várakat annyira megrongálta, hogy azok védelmére egyelőre gondolni sem lehetett. Az ozmánok siettek ezen elemi csapást hasznukra fordítani. A Márvány-tenger partjait egészen Rodostóig, továbbá a thrákiai félszigetet, nemkülönbén a Marica alsó folyását és Moesia egy részét egész az erős Csorluig hatalmukba ejtették, úgyhogy 1357-ben Konstantinápoly már három oldalról, kelet, dél és nyugat felől körül vala véve az ozmánoktól.

Az ozmánok hódításai Európában 1359-ben a nagyreményű trónörökös *Szuleimán*-nak váratlanul bekövetkezett halála által rövid megszakítást szenvedtenek. *Szuleimán* állítólag vadászat alkalmával leesvén lováról, életveszélyes sérülést szenvedett, melynek következtében néhány nappal utóbb meghalt. *Urchán*, mély fájdalomában kedvencének halála fölött, kihez házának legnagyobb reményeit kötötte, alig két hóval utóbb maga is elköltözött az élők sorából s apja, *Ozmán* mellett Brussában temetteték el.

Szuleimán, ki az ozmán hatalom megalapítójának tekinthető Európában – mert apja, *Urchán*, nagyra törekvő tervei dacára sohasem tette lábát európai földre –, ugyanitt lelte sírját is, s a thrákiai Bulair mellett, Gallipolis szomszédságában temetteték el gyászoló alattvalóitól.

Ezen látszólag egyszerű körülménynek mindazonáltal mélyebb jelentősége van. Az ozmánok immár

vallási érzületüknél fogva sem hagyhatták el többé azon földet, hol legkitűnőbb s legnépszerűbb vezé-
rük egyike pihent, kinek sírját a kegyelet szent hely-
nek nyilvánítja, hová még századok után is serege-
sen zarándokoltak a hívők, kivált nehéz megpróbál-
tatások idejében, melyekben az ozmánok újabb tör-
ténelme oly gazdag.

Az ozmánok *Urchán* idejéig nem éltek rendezett,
szigorú törvényekre fektetett államközösségben. A
Korán tételei és a szokás adták közönségesen az irányt,
melyben úgy az állam, mint az egyesek ügyei elin-
tétettek. Egy durva neme a jobbágyi viszonynak kö-
tötte össze az uralkodót a törzsek fejeivel és vezére-
ivel. Legelső törvényhozójuk *Alaeddin* volt, *Urchán*
öccse, ki csendes magányban élt sokáig Brussa mel-
letti falusi jószágán.

Alaeddin jól tudta, hogy fegyverrel csak megsze-
rezni lehet a hatalmat, de annak megtartására más
tényezők kívántatnak, – s ezek a törvények, melyek
a polgári élet különböző viszonyait és az állam kor-
mányzását szabályozzák és irányozzák.

Alaeddin kiváltképpen négy irányban kívánt re-
formterveinek érvényt szerezni; ú.m. a katonai szer-
vezés és ennek alapján a véderő rendszeres kifejlő-
dése, a birodalom politikai felosztása és igazgatása, a
pénzérték szabályozása, végre az öltözék és ruházat
módosítása által, és pedig nemzetiségi valamint gaz-
dasági tekinteteből.

Urchán azzal jutalmazta öccsének fáradozásait,
hogy őt birodalma első nagyvezírjének, azaz *teherhor-
dozó*-jának nevezte ki, így értelmezi ugyanis a vezír
szót egy híres keleti tudós.

Miután az egész birodalom két nagy katonai kerületre – szandsák azaz zászló – osztatott fel, *Alaeddin* erélyesen hozzálátott a hadsereg szervezéséhez. Az ozmánok, mint részben még mindig nomádok, sokáig idegenkedtek a szabályos rendes hadműveléstől s közönségesen minden rend és összefüggés nélkül támadták meg az ellenséget, kit legtöbb esetekben rendkívüli vitézségük által tudtak vala csak legyőzni.

A bölcs törvényhozó figyelmét nem kerülte ki ezen körülmény s azért minden erejéből oda törekedett, hogy a katonákat minél előbb rendhez és fegyelemhez szoktassa. Így alakult legelőször a jaják vagy piádok, azaz a gyalogosok csapata, mely századokra és tizedekre lévén felosztva, tömegesen éppúgy mint felosztva harcolhatott. Később a jajákat az azabok váltották fel. Ezen harcosok már rendes zsoldot kaptak s nem sarcolásból és rablásból éltek. A gyalogosokon kívül voltak még lovasok is, kik két részre oszlottak, ú.m. szipahi vagy lovagokra és szilihdare, azaz fegyverhordozókra. Ezen rendes csapatok mellett volt még a számra nézve sokkal nagyobb rendezetlen néphad, mely amazt a harcban támogatta, de nem ritkán nehézkessége miatt akadályozta is.

Azonban az ozmánok legnevezetesebb alkotmányát e téren a jeni-cseri-k vagy janicsárok képezték, miként közönségesen neveztetnek. Mint említettük, az ozmánok sokáig idegenkedtek a rendes katonai fegyelemtől s csak nagyon nehezen voltak rávehetők zárt sorokban és rendben harcolni. *Urchán*, öccse *Alaeddin* és hadvezére Kara Csenderli tanácsára egy ezer főből álló és keresztény ifjakkól ala-

kult rendes csapatot állított fel, mely azontúl magvát képezte az ozmán hadseregnek. Az első csapathoz erőszakkal vétettek a keresztény ifjak, kik ozmán tiszték és molláhk vagy papok által szigorúan az izlam törvényeinek tételeihez képest neveltettek s kik csakhamar elfeledték régi vallásukat és hazájukat s épp oly buzgó hívei, mint rettegett harcosaivá lettek Mohamed vallásának. Később azonban maguk a keresztény szülők gyermekeik szerencsését vélték megalapítani, midőn azokat a hatalmas szultánok szolgálatába adták. Oly nagy volt akkoron az erkölcsi sülyyedés s a vallás iránt érzett közöny a keresztényeknél keleten, hogy ezen jelenségben senkinek sem jutott eszébe megütközni.

Midőn az első csapat megalakult, *Urchán* zavarban volt, hogy miként nevezze el az új katonákat s azért Hadzsi Begtas híres dervishez folyamodott. A jámbor Begtas felemelé karját s fehér széles ujjas nemezköntösének egy részével beborítván egy ifjú harcos fejét, a csapatot jeni-cseri, azaz új seregnek nevezé el. Ennek emlékére a janicsárok fővege azon különös, hátul szélesen alálógó zsákszerű alakkal bírt.

Ezen kiváló harcosok száma kezdetben nem volt jelentékeny; s csak II. Mohamed alatt emeltetett 12 ezer főre, mely szám a későbbi időkben még sokkal nagyobb lett.

Az ozmán államjog és polgári törvénykezés a Khanun nevű könyvben van letéve. Célja az állam érdekét a vallás formáin kívül is megóvni, úgy azonban, hogy a kormányzás és bírászkodás elve a szunna és a

négy nagy imám (a négy első khalifa) nyilatkozataival soha összeütközésbe ne jöjjön.

A legelső arany és ezüstpénzek *Urchán* nevével 1328-ban verettek a koniai verdében; említésre méltó, hogy a mohamedán uralkodók pénzein sohasem látható az uralkodó arcképe, minthogy az izlam szigorúan megtiltja a természet valamint az ember alakjainak mesterséges utánzását. Ezen tilalommal úgy látszik összefüggésben áll azon tény is, hogy a mohamedánok sohasem foglalkoztak festészettel vagy szobrászattal; a művészet ezen nemeiben tehát mai napig teljesen járatlanok maradtak.

Az ozmán törvényhozás még a nép öltözetére is kiterjesztette figyelmét; s míg *Urchán*-ig keleten az olasz és görög ízlés túlnyomó volt, most szabás és dísz tekintetében új nemzeti öltönyök kezdének meghonosodni. A fővegek rendszeren vörös, sárga vagy fehér színt mutattak, mely utóbbi mint szent szín különösen ajánlaték a szultánok és harcosoknak. Alakjukra nézve a fővegek kúpidomúak voltak és pedig közönségesen nemzetből készülvék. Ünnepeles alkalmakkal ezen fővegen kívül még egy szintes tekercs jött használatba, mely amaz körül göngyöltetéek s melyből utóbb a turbánok fejlődtek ki.

A drága szőrmeöntösök gazdag sujtásokkal és zsinórzattal még ma is nagy tiszteletben állanak keleten. A keletiek s az ozmánok általában feltűnő előszeretettel viseltetnek az élénk színek iránt, mi különösen észrevehető ruházatuknál valamint fővegeiknél.

Alig szenved kétséget, hogy a nemzeti viselet a nép érzületére felettén jótékony hatással volt. A nagy tömeg közönségesen összeköti a külső megjelenés eredetiségével és fényével a személy befolyását és fontosságát.

II.

I. Murad (1359–1389), *Urchán* második fiának országglása az ozmánok történelmében fényes korszakot jelez; s habár Konstantinápoly még megőrizte névleges függetlenségét, a császárság területe mégis napról napra mindinkább leapadt, míg ellenségének birtoka azon mértékben növekedett.

Murad 1361 elején jelent meg legelőször az európai harctéren s maga köré gyűjtven tapasztalt és híres hadvezéreit, ezek között egykori nevelőjét, Lala Shahin-t, továbbá Evrenos béget és Hadzsi Ilbeki-t – kik mind keresztény hitehagyottak voltak –, Drinápoly elfoglalása s Makedonia és Thrákia meghódítása iránt tanácskozott velük.

A nagy és gazdag Drinápoly elfoglalására Lala Shahin jelöltetett ki, míg Evrenos és Ilbeki műveleteit éjszokról valának támogatandók. A császári parancsnok gyáván odahagyta a védelmére bízott várost a veszély pillanatában, minek következtében Drinápoly majdnem akadálytalanul megnyitotta kapuit az ozmánoknak, kik Brussából ide tették át birodalmuk központját. Drinápoly egész Konstantinápoly elfoglalásáig fővárosa lévén a birodalomnak, I. Murad, valamint a következő szultánok alatt sok szép és hasznos épületekkel gazdagodott.

Ezen nevezetes hely elését gyorsan követte Philipopolis bukása, mely nyugat felé kis időre végpontját képezte az ozmán hódításoknak. Az erős Csorlu, mely nyugat felől Konstantinápoly védfalának tekintették, továbbá a fekvése által fontos és erős Burgas, valamint a gazdag Dimotika sem állottak sokáig elment, s nemsokára Thrákia legnagyobb része meghódolt Muradnak.

Az ezen eseményeket követő időkben az ozmánokat különösen a szerbek és bolgárok foglalták el. Lázár szerb fejedelem a Balkán erősségeiben megtelepedett ozmánokat szakadatlanul háborgatta, minek hírére Murad 1375-ben Szerbia megtámadására határozta magát. Lázár, értesülvén a veszedelemről, határtartományainak népességét könnyebben elszállítható értékeivel együtt a megerősített városokba s ezek között különösen a bevehetetlennek tartott Nissa várába szállítá.

Murad egy nagy had élén megjelent Szerbiában s huszonöt napos kemény ostrom után rohammal megvette Nissát s az odamenekült szerencsétlen keresztényeket fogságba hurcolván, kincseiket és értékeiket bőkezűen katonái között szétosztá.

Midőn Lázár fejedelem ezen szerencsétlenségről értesült, sietett követség és ajándékok által megengesztelni a győzedelmes szultánt, ki részéről sem idegenkedett a békétől; mely nemsokára létre is jött, s mely huzamosabb ideig tartott, miközben *Murad* minden gondját birodalmának és új hódításainak rendezése és szervezése vette igénybe.

Az ozmán hódítások Európában 1375 végén nyugat felől Philipopolisig, éjszokról pedig Nissa várá-

ig terjedének; míg a Dardanellák, a Márvány-tenger egész a Bosporus közeléig, valamint Csorlu keleti végpontjait jelölik.

Azonban Bolgárország és Szerbia, de kiváltképpen az utóbbi, nagy megerősítéseket tettek, hogy magukat a terhes és megalázó ozmán fensőség alól felszabadítsák. Lázár fejedelem ily célból már 1387-ben mintegy 30 ezer főből álló sereg felett tarthatott szemlét a Drina mellett, mellyel nemsokára újból megtámadta a szomszéd ozmán telepítvényeket, s ezen alkalommal több jelentékeny határerőségeket elfoglalt. Sisman bolgár fejedelem nem fejtett ki hasonló erélyt és tevékenységet s a gyengék példájára sokáig habozott nyíltan lépni fel Murad ellen.

A bolgár fejedelmek mindjárt az ozmánok első megerősödése alkalmával Thrákiában, siettek békét kérni a szultánoktól, melyet azok fensőségének elismerése mellett meg is kaptak.

Murad, kinek ekkorában Ázsiában is sok dolgot adtak a belső lázadások, haraggal szívében jött át Európába, hogy a nyugtalan szerbeken és bolgárokon véres bosszút vegyen. Ali nagyvezír 1388-ban parancsot kapott Drinápolyból egyenesen Bolgárországba nyomulni be. Alig értesült erről Sisman, midőn egyszerre elvesztette bátorságát s a nagyvezírt kérte fel közbenjárónak, hogy engesztelné meg a szultánt, kinek újból hűséget és engedelmességet esküdött, sőt kezességképpen Silistria átadását megígérte a szultánnak.

Murad ezúttal ugyan még megbocsátott a hűtlen bolgárnak, de minthogy az nemsokára ismételve fellá-

zadott ellene, sőt utóbb az elébb említett vár kiadását egyenesen megtagadta, végre megfosztotta birtokától s egész országát egybeolvasztá tulajdon birodalmával. Így lettek a bolgárok ozmán alattvalók 1388-ban. Sisman családjával együtt Ázsiába bellebbeztetett, hol a szultántól neki engedélyezett kegypénzen élőd-vén, homályban és ismeretlenül fejezte be életét.

A bolgár fejedelem szerencsétlensége korántsem vette el a derék és fáradhatlan Lázár bátorságát, ki minden percét serege véderejének növelésére és szaporítására használta vala fel. *Murad* 1389 nyarán személyesen élére állott Drinápolynál egybegyűlt seregének – s bevonult Szerbiába –, hogy egyikét vívja a történelem legemlékezetreméltóbb viadalainak.

A döntő harc színhelyét az ozmánok és szerbek között az ú.n. Kosovopolje, azaz Rigómező képezte, melynek közepén a Sitnica patak folyik alá, mely a nem nagyon széles síkságot két egyenlő részre osztja. A patak jobbpartján, háttal éjszagnak a szerbek állottak; míg velük átellenben a túlsó parton az ozmánok foglaltak állást. A keresztény had központját Lázár fejedelem, a jobbszárnyat Brankovics Farkas, a balszárnyat ellenben a szövetséges bosna [boszniai] király vezényelte.

Az ütközetet a könnyű ozmán íjjászok nyitották meg; de mozdulatlanul állottak a szerbek s minden támadást határozottan visszautasítottak merev vitézségük által. A harc már sokáig eredménytelenül folyt, midőn a nehéz vértezetű szerbek rohammal törték át az ozmánok felállítását s annak balszárnyát megsemmisítéssel fenyegették.

Most villámgyorsasággal előront Bajezid, a szultán idősb fia és örököse, s kezében hatalmas vasbuzogánnyal egész erővel a vértzetükben nehézkes szerbekre veti magát, s rettenetes pusztítást visz végbe azok soraiban. Példája gyorsan feltüzelt a már csüggedező ozmánokat. De a szerbek is érezték a pillanat fontosságát s óriási erőmegfeszítéssel küzdöttek a túlnyomó erő ellen. Azonban a szerencse végre itt is az ozmánoknak kedvezett. A szerbek nagyobb része elvérzett a harcmezőn, a többiek rabláncokra fűzve idegen földön szolgaságra kárhoztattak. Az elesettek között volt maga Lázár fejedelem is.

De e véres diadal még egy áldozatot követelt. Egy ifjú szerb harcos, Kobilovics Milos [Obilic vagy Kobilic], habár maga is sebektől borítva, kiemelkedvén a halottak és sebesültek tömkelegéből, észrevételenül az ott elhaladó szultán közelébe csúszik, s biztos kézzel vezetett törét egy halálos döféssel – *Murad* szívébe mártotta. *Urchán* fia legott kilehelé lelkét, míg a nemzetének veszedelmét megbosszuló hős ifjú néhány pillanat alatt felapróztatott.

I. Bajezid (1389–1402), kit gyorsasága miatt a csataterén *Jilderim*, azaz villámnak neveztek népei, mindjárt a Rigómezőn elfoglalta apai örökségét; s legelső tette mint uralkodó abban állott, hogy vitéz és nagy kedveltségének örvendő öccsét, *Jakubot* megfojtotta, nehogy, úgymond, az zavart csinálhasson az örökösödést illetőleg.

Bajezid Szerbiából visszatért fővárosába, Drinápolyba, hol a telet nagy haditervek és egyéb előkészüldések között töltötte, mert erős elhatározása

volt a következő évben mindazokat, kik a szerbeket segítették, komolyan megfenyíteni.

Az 1390. év kezdetén három nagy hadsereg gyülekezett össze Drinápoly alatt, melyeket a szultán Szerbia, Bosznia és Oláhország pusztítására rendelt; ezen évben törtek az ozmánok legelőször magyar területre is, s általános volt az ijedtség, melyet e rémhír az egész országban keltett.

Lázár szerb fejedelem fia és utódja, István, látván országának és családjának veszedelmét, s miután sehonnan sem ígérkezett segély, végre elhatározta magát a szultánnak meghódolni; mi által régi függetlenségének legalább egy kis töredékét sikerült megmentenie. A feltételek, melyeket *Bajezid* Istvánnak szabott: annak hűbéres hadkötelezettségében, továbbá adófizetésben és az ezüstabányák (Srebernikben) jövedelmének egy részében állottak. Végre tartozott István fejedelem a békeszerződés biztosítására nővérét, a szépségéről híres Milenát a szultánnak nőül adni.

Még keményebb sors érte Boszniát, mely, habár tartósan még nem csatoltatott ekkor a birodalomhoz, de megfosztva népességének nagyobb részétől, valódi sivataggá tétetett, melyet utóbb Ázsiából elköltözött ozmánok kezdének megszállani családjaikkal, mi által a szerencsétlen ország majdnem egészen elvesztette régi nemzetiségi jellegét. Makedoniát és Albániát egészen a tengerekig hasonló sors érte. Ezen alkalommal hagyták el tömegesen különösen az albániaiak fenyegetett hazájukat s túl az Adrián Dél-Olaszországban és Szicíliában telepedének meg,

hol mai napig úgy nyelvüket mint szokásaikat tisztán megőrizték.

Mircse [havasalföldi] oláh vajda rendkívüli vitézséggel védelmezte országát; s végre csak a túlnyomó erőnek és az ozmánok által kifejtett embertelen kegyetlenségnek volt kénytelen tágítani, amidőn elismerte a szultán fensőségét Oláhországra nézve s évi adó fizetésére kötelezte magát. Az ozmánok ezen időtől kezdve, vagyis 1391 óta sorolják Oláhországot rendes adófizető tartományaik közé.

Ugyancsak 1391 óta az ozmánok betörései Magyarországra mindig gyakoribbak lőnek, miért is Zsigmond király követek által kért felvilágosítást *Bajezid*-től, minthogy a magyarok eddigelé nem viselték magukat ellenségesen irányában. *Bajezid* szokott göggel fogadta a magyar király megbízottjait s már ezen alkalommal szenvedélyes haragot árult el úgy a magyarok, mint kivált Zsigmond király iránt, kinek végre azon izenetet küldé: hogy nemsokára meg fogja őt látogatni országában, és pedig janicsárjainak kíséretében, – onnan azután egyenesen Rómába fog menni s Szent Péter oltárán megabakoltatni harci paripáját.

A mértéktelen dölyf és elbizakodottság mélyen sértették a keresztény fejedelmet, ki most a nyugati udvarokhoz fordult segélyért. Nemsokára a német birodalomból, továbbá Olaszországból, de különösen Franciaországból jelentékeny segélyhadak jelentkeztek s Zsigmond az 1396. év tavaszán mintegy száz-ezer keresztény vitéz felett tarthatott szemlét a Rákos mezején. Különösen kitűntek a franciák s kivált

azon ezer lovag, kik közül többen fejedelmi vérből valának s születés valamint vitézség tekintetében a kor leghíresebb bajnokai közé tartoztak.

A fényes keresztény had május vége felé lépte át a Dunát Orsovánál s Viddinig szerencsésen eljutott anélkül, hogy a legkisebb ellentállásra talált volna. A biztonság érzete csökkenté az erélyt és fegyelmet a keresztény hadban, mely azontúl kevés rendben és nagy lassúsággal folytatta előnyomulását Bolgárországban. Szeptember derekán végre elérkezett az erős Nikápoly falai alá, melyet nem nagy, de vitéz őrséggel Toghán bég védelmezett.

Alig értesült Bajezid, ki éppen ekkor komoly tervekkel Konstantinápoly falai alatt táborozott, Nikápoly megszállásáról, midőn gyorsan felkészült sergének nagyobb részével s rövid idő múlva megjelent Bolgárországban; és pedig még mielőtt a keresztényeknek, kik még mindig nem ábrándultak ki veszedelmes elbizakodottságukból, erről sejtelmők lett volna.

Déltájban volt, midőn Bajezid könnyű lovasai már a keresztény tábor közelében száguldozának. Nagy volt most egyszerre a zavar és ijedség, mint amannak kísérője. Zsigmond király első vala, ki a helyzet komolyságát átlátta s egyedül neki köszönhető, hogy a harcosok még idejében csatarendbe állottak. Példája és nyugalma jótékony hatással voltak az egész táborra, mely rövid idő alatt harckészen állott szemben az ellenséggel. Azonban Bajezidnak nem volt szándoka a támadást megkezdeni; ismervén a keresztények heves harci modorát, a támadást most is ezektől várta.

A franciáknak jutott az első támadás dicsősége, kik szemben az ellenséggel zajosan követelték Zsigmondtól e kitüntetést, habár ez az óvatosabb és tapasztaltabb király tervével ellenkezett.

A francia lovagok ellenállhatlan vitézséggel rontottak az ozmánokra, áttörték azok harci sorait, s egyedül és nem követve a többiektől már egészen a szultán sátráig törtek előre, mindent levágva és eltiporva, mi útjukat állotta. Azonban nemsokára megfogyva és kifáradva – minden oldalról körülvétettek az ozmánok pihent utóhadától s most egyszerre megváltozott a küzdelem képe. A francia vitézek épp oly gyorsan miként előre nyomultak, most hátrálni kezdek. Az ozmánok minden oldalról rettentő kiáltással támadták meg ezen pillanatban a főhadat, melynek két szárnya be sem várva a gyors rohammal közeledő ellenséget, vad futásnak eredett, mi annál végzetesebb lőn, mert a menekülők mindnyájan a Duna felé tartottak, melynek meredek partjairól ezrek zuhantak alá a folyam hullámaiba s lelték sírjukat, míg mások a túlterhelt hajók elsüllyedése alkalmával vesztették el életüket; s csak nagyon csekély volt azon szerencsések száma, kik ezer viszontagságok után hazájukba visszakerültek.

Egyedül Zsigmond király állott ellent egy ideig mintegy 12 ezer főnyi központi hadával, mígnem a túlnyomó erő s a beállott éj rémes sötétségének befolyása alatt, mely még inkább növelé a vad rendetlenséget, seregével együtt futásban keresett menekülést. Kévés híveinek kíséretében sikerült Zsigmondnak egy dunai hajóra szert tenni s azzal a fo-

lyam torkolatáig eljutni, hol a menekülőket a rhodosi lovagok hajói fogadták be s Konstantinápolyon keresztül Dalmátiába szállíták.

Az egész tábor, a királyi kincsek és drágaságok, roppant mennyiségű élelem és hadikészletek stb. mind a győzedelmes ozmánok kezébe kerültek. Nagy volt a hadifoglyok, még nagyobb az elesettek száma. Az ozmánok részéről nem kevesebb mint 60 ezer halott borítá a csatatért; a keresztény elesettek száma nem lehetett kisebb.

Misem bizonyítja az ozmánok hadviselését, de különösen *Bajezid* kegyetlenségét inkább, mint azon undorító, cél és szükség nélküli vérengzés, mely a harc utáni reggelt követte. Itt *Bajezid*-et az emberiség ördögeként látjuk működni, a bosszú és gyűlölet legrútabb köntösében. Az embertelen zsarnok fényes sátra elé hajtja a szíjjak és kötelek által egymással tömegesen összebilincselte keresztény foglyokat s egy adott jelre megindult a mézszárlás. A védtelen szerencsétlenek ezerével gyilkoltattak így le; a jajkiáltások, imák, átkok, melyeket a haldoklók ég felé szórtak, a megmagyarázhatlan öröm egy nemével töltötték el a roppant gyilkolás intézőjét, ki sátra előtt ülve élvezettel szemlélte az undorító látványt.

Végre délután négy óra körül, mintegy utálatig élvezve a szörnyű jelenetet – megszünteti az öldöklést... Több mint 5000, mások szerint 10 ezer fogoly esett egyedül itt áldozatul a barbár vérengzőnek; ide nem számítva azon ezreket, kik az elmúlt napon az ütközetben vagy futás közben vesztették el életüket. A többiek, és pedig csak az ifjúság nyervén rész-

ben kegyelmet, rabszolgaságba hurcoltattak, hol legnagyobb részük nyomorultan elveszett.

Míg Bajezid a nikápolyi ütközet után európai tartományaiban s Görögország ellen volt elfoglalva, addig Ázsiában nehéz vészfelhők emelkedének, melyek veszedelmet jelentettek a fiatal és gyorsan fel-törekvő ozmán birodalomnak. Timur, a béna, de hő-sies és kegyetlen hódító elárasztotta megszámlálhatlan hadaival Ázsia vidékeit s éppen készülöben volt, hogy az ozmán uralomnak véget vessen.

A mongolok másodsor jelentkeztek most, hogy Dzsingisz-khán véres művét befejezzék. Hogy a világ ezúttal is megszabadult a barbároktól, bizonyára nem Timurnak érdeme.

Timur 1402 tavaszán benyomult kelet felől az ozmán birodalomba; s miután Tokat és Sivas városokat rohammal elfoglalta – Angora [Ankara] közelében ütötte fel sátrait.

Bajezid-nak mindjárt kezdetben nem volt szerencsége a mongolok ellen; csapatai nem gyülekeztek elég gyorsan, úgy, hogy midőn végre szemben állott Timurral, serege alig tett többet 60 ezer embernél, kik között 20 ezer vértezett szerb harcos képezte a szultán hadának magvát. A harc kora reggeltől estig tartott s az ozmánok teljes vereségével végződött. Maga *Bajezid*, elhagyatva szerencsésétől – Timur fog-ságába került, hol nemsokára harag és bánat követ-keztében házának és nemzetének szerencsétlensége felett 1403-ban meghalálozott.

Fiai közül *Szuleimán* és *Mohamed* csak a szerbek vitézségének köszönhatték életüket és szabadságu-

kat, kik saját testükkel fedezvén az ifjakat, szerencsésen kivitték a végzetes harc tömkelegéből.

Bajezid erőszakos, kegyetlen természetű férfiú volt, ki aligha ismerte a kedély nemesebb érzelmeit; mindazonáltal rendíthetetlen vitézséggel bírt s bátorság tekintetében vitézeinek egyike által sem mulaték felül. Fiai *Szuleimán*, *Mohamed*, *Muza* és *Iza* egymással versenyeztek a hatalom birtokáért; s miután az apai örökségen megegyezni nem tudtak, tíz évig tartó polgárháborút idéztek elő, mely hazájukat az örvény szélére vezette.

A testvérek közül kétségkívül *Mohamed* vonja magára leginkább figyelmünket nemcsak nagyobb szellemi tehetségei, hanem kivált jellemének komolysága és megállapodottsága által; s miután *Szuleimánt*, *Muzát* és *Izát* egymásután szerencsésen legyőzte, visszaállította az ozmán birodalom régi tekintélyét és egységét.

Azonban *I. Mohamed* testvéreinek eltávolítása után sem örvendhetett azon belbékének, mely kívánatos vala, hogy egész figyelmét birodalmának belügyeire fordíthatta volna. Alatta még az izlamot is szakadás fenyegette a rajongó Böreklücse *Mustafa* fellépése által, ki feladatul tűzte ki magának a keresztény vallást *Mohamed* hitével kibékíteni s bizonyos engedmények által a két felekezetet, illetőleg híveit összeolvasztani. *Bajezid* fia a szakadárok ellen is szerencsével harcolt s visszaállította úgy a békét mint a fenyegetett vallás tekintélyét.

I. Mohamed csak 42 éves volt, midőn váratlanul utóléreték a haláltól; éppen midőn korszerű törvé-

nyek által új lendületet kívánt adni az ozmán állam-
eszmének. I. Mohamed adakozó és bőkezű volt s ki-
vált Brussa és Drinápoly szépítésére sokat fordított.
Minden pénteken, a mohamedánok vasárnapján a sze-
gényeket megvendégelte asztalánál. Fiával II. Mu-
raddal az ozmán történelemnek egy új és fontos fe-
jezete veszi kezdetét.

II. Murad (1421–1451) mindjárt országlásának kez-
detén tetemes ellentállásra talált egy kalandor sze-
mélyében, ki véletlen hasonlata által Bajezidnak egy,
az angorai ütközetben elesett fiával – Mustafának
adta ki magát –, s a *Mohamed* után megürült trónt
maga számára követelte.

Az elégületlenek, kik mindenütt találtak, an-
nál szívesebben csoportosultak az ál-Mustafa körül,
minthogy az sem ígéretekben sem pedig tettekben
nem vala fősvény, ha pártja növeléséről volt szó.

Murad sokáig habozott a szemfényvesztővel sík-
ra szállani, mígnem annak merészsége végre kény-
szeríté fegyvert ragadni, hogy birodalmát egy vesze-
delmes polgárháború következményeitől megóvja.
Egy döntő ütközetben megveretvén, az ál-Mustafa
Murad hatalmába került, ki a gonosztevőt 1422 tava-
szán Drinápolyban kötél által kivégeztette.

A byzanci udvar az utóbbi években, de kivált *I.*
Bajezid szerencsétlen fogsága és halála óta koránt-
sem játszott szép vagy eszélyes szerepet; s míg a lá-
zadókat vagy hamis trónkövetelőket minden kitel-
hető módon segítette a szultánok ellen, nyilván el-
árulta ellenséges indulatát az Ozmánház törvényes
utódai iránt. Így Manuel császár az ál-Mustafát pénz-

zel és harcosokkal támogatta Murad elleni vállalatában, csakhogy az utóbbinak hatalmán minél erősebb csorbát ejtsen.

Midőn tehát II. Murad a hamis trónkövetelőt szerencsésen eltette láb alól, elhatározása volt seregeit egyenesen Konstantinápoly ellen vezetni. Előhada már június derekán a keresztény főváros alá érkezett s annak környékét tűzzel-vassal pusztítá. Augusztus közepén maga Murad is megjelent, hogy az ostromhad fölötti fővezérséget átvegye. A híres seikh Bokhari személyesen bejárta a szultánnak parancsából az ország különböző részeit, hogy a népet mindenfelé részvétre bírja; s egy rajongó tömegtől kisérve csatlakozott az ostromlókhoz.

A győzelem oly biztosnak látszék a felizgatott tömeg előtt, hogy seikh Bokhari még a napot is megjövendölte, melyen a próféta zöld lobogója győzedelmesen fog feltűzteni a pompás Zsófia egyház [Hagia Sophia] magas kupolájára...

A támadók rendkívüli száma, mely legalább 150 egész 200 ezeret tett, megmagyarázható rémületbe ejtette a fenyegetett főváros lakosait. Azonban éppen mitől a keresztények leginkább rettegtének, az vált első sorban szerencsésükre. A csőcselékhad, melyet csak a zsákmány után való kilátás csalt ide, s mely a rendes harcosok mozdulataira inkább zavargólag mint segítőleg hatott, nem hallgatott a vezérszóra; az amúgy is már kezdetében rendetlen roham valódi zűrzavarrá változott, midőn az áthatlan tömegek ideget rázó ordítással a város falait megmászni igyekevének; a zavar mindinkább növekedett, midőn a tá-

madók a falakról a kétségbeesés ezerféle védeszközeivel jövének érintkezésbe. S mihelyt az ostromlottak elszántságáról kezdének meggyőződni, a rajongó győzelembiztosság csakhamar a gyáva kislelkiségnek adott helyet, s a futásszerű visszavonulás még nagyobb rendetlenséggel hajtott végre, mint az imént a támadás.

Konstantinápoly ezen csodával határos megmentése a legnagyobb veszélyből, méltó önbizalommal és örömmel töltötte el a lakosságot, mely hálaérzetében nem is késett megmentését a szent szűznek köszönni, kit a leghevesebb harc közepette sokan láttak a hívő vitézek közül átlátszó ibolyaszínű uszályköntösben a város falain megjelenni.

A harc, mely déltől egész napnyugtáig tartott, egyébként nem kívánt nagyobb áldozatokat. Az ozmánok vesztesége állítólag ezer embert tön, míg a keresztények száz sebesültet és 30 halottat számláltak; az utóbbiak közt néhány nő is vala, kik ezen napon valódi hősiességet tanúsítottak a veszély pillanatában.

Murad, anélkül, hogy újabb rohamra készült volna, ezen kudarc után felfüggeszté az ostromot, s miután a csőcseléket feloszlata és hazaküldé, – seregével Drinápolyba vonult vissza. A szultán figyelmét most kiválóan éjszakai tartományai vették igénybe. Szerbia, Bosznia és Oláhország az utóbbi időkben többszörös alkalmat nyújtottak *Murad* elégtelenségére részint az által, hogy fellázadtak némely vidékek lakói az ozmán fensőség ellen, részint pedig azért, mert a szultán ellenségeivel szövetségben, nem egyszer annak komoly ártalmára voltak.

Először Szerbia, azután pedig Bosznia és Oláhország érezték a szultán veszedelmes haragját. Szinán bég rombolva és pusztítva vonult keresztül a szerencsétlen tartományokon, melyek lakói rabszolgaságba hurcoltattak, míg otthonuk feldúlaték. Szinán bég ezen alkalommal a keresztény templomokat erőszakosan mecsetekké alakította át. S miután ekképpen az erőszak és kegyetlenség egy időre elnémították a leigázott népeket, a szultán másfelé fordíthatá figyelmét.

A fontos Thessalonika (most Saloniki), ezidőszent már az egyetlen hely vala, mely az Aegei-tenger partjain még a byzanci császárok kezében volt; de minthogy a császár kapzsi és erélytelen helytartói nem valának képesek a lakosság ragaszkodását megérdemelni, az elégtelenség a város polgárai között is napról napra növekedett.

Velence, mely már régóta kezében tartotta a kereskedelmet keleten s melynek ott kivált az [égei-tengeri] Archipelágusban és Kréta szigetén máris kiterjedett birtokai valának, mindent elkövetett, hogy a nevezetes helyet magának megnyerje. Nem került tehát nagy fáradságba az amúgy is mindig pénzhiányban szenvedő császárt rávenni, mondana le Thessalonika birtokáról egy bizonyos vételár fejében. Így került azután a nagy kereskedőváros 50 ezer aranyért – a velenceiek kezébe.

Murad, ki ezen alkudozásokról elég korán értesült, hasztalan igyekezett Velence törekvését megakadályozni. S midőn most a fontos hely az ármányos köztársaság birtokába ment át, el vala határozva azt

mindenáron elfoglalni és birodalmával egyesíteni; a velenceieket pedig a szárazföldről elűzni.

Az 1430. évben a szultán nagy előkészüldéseket tett s mintegy 200 ezer ember élén személyesen jelent meg Thessalonika falai alatt. A lakosság, mely Velence merev, önző politikájával amúgy sem tudott megbarátkozni, hasztalan igyekezett a velencei parancsnokokat a város átadására bírni. Az ostrom nem tartott sokáig s *Murad* janicsárjai győzedelmesen tódultak a falakon ejtett réseken keresztül a városba, hogy abban minden követ felforgassanak, minden életet kioltssanak, mert az ozmánok dühe nem ismert határokat s a szerencsétlen város alapjaiban feldúlaték a könyörületlen barbárok által.

A füstölgő romokból és holttetemekből álló várost a következő reggelen *Murad* újból szemügyre vette s minthogy annak fontosságát jól ismerte, ozmánok és egyéb jövevények által leendő megnépesítését elrendelte.

III.

Thessalonika alatt *Murad* több nagyobb csapatokra osztotta fel seregét, s ezek közül egyet Szinán bég vezérlete alatt Albánia meghódítására, egy másikat pedig Szerbia, Erdély és Magyarország pusztítására küldött vala. Erdély és a Temesi bánóság s kivált Brassó vidéke, Zsigmond király országlásának vége felé már annyira ki voltak zsarolva, hogy valódi sivatagokhoz hasonlítottak; melyek népessége az erősségekbe húzódott vissza, hová a kalandozó rablók csak ritka esetekben férhettek.

Egyikét ezen rablóhadaknak Ali bég vezérelte, ki visszatérvén oly eleven színekkel rajzolta Magyarország szépségeit és gazdagságát, hogy Murad el vala határozva mindjárt a következő tavaszkor személyesen vezetni egy nagy sereget a magasztalt ország ellen.

Azonban Muradnak nem volt szerencséje Magyarország ellen, a sejtán vagy sátán, miként az ozmánok Hunyady Jánost nevezték, a legyőzhetlen szultán minden hadait tönkre tette. Mezid bég százezer főből álló seregét pedig egy véres ütközetben teljesen megverte, úgy, hogy csak nagyon keveseknek sikerült a Dunán át menekülve biztonságba hozni életüket.

Murad, kit a vereség mélyen sértett, a következő évben egy új, 80 ezer főből álló válogatott hadat küldött Erdélybe, kiköszörülendő a múltkori csorbát, éspedig a tehetetlen, de elbizakodott Kuli Sahin pasa vezérlete alatt.

Hunyady csak 15 ezer embert tudott összehozni, hogy az ellenségnek útját állja. Az örökké emlékezetes harc a Hunyad- és Krassó-megyék között fekvő ú.n. Vaskapu mellett ment végbe, mely egyszersmind Hunyady János dicsőségének fénypontját jelzi. A magyarok a kedvezőtlen számarányt bámulatos vitézséggel igyekvének pótolni, míg az ozmánok biztosnak hitték a győzedelmet.

De a győzelmi babért hosszú, kemény és véres tusa után a magyarok nyerték el. Kuli Sahin pasa az elsők között volt, kik a csataterőről menekülni igyekvének; utána irtózatos rendetlenségben vert hada. Mindenki a Duna felé sietett, hogy a biztonságot ígérő túlsó partot elérje; de csak keveseknek sikerült a menekülés. Murad a vaskapui véres ütközetben elvesztette legjobb és leghírnevesebb hadvezéreit, ezek között voltak Ozmán Cselebi, Firuz, Omer és Jakub bégek, valamint mások.

A megalázott szultán most már maga kereste a békét a magyarokkal, melyre annál nagyobb szüksége volt, minthogy az egyidőben Ázsiában kiütött nyugtalanságok parancsolólag jelenlétét követelték. De a magyarok, lelkesülve a hős Hunyady nagyszerű diadalain, most mitsem akartak tudni a békéről; ellenkezőleg, 1443. nyár derekán egy körülbelül 40 ezer főből álló keresztény had gyülekezett össze Nándor-

fehérvár falai alatt; s miután a fiatal Ulászló király és Hunyady János annak élére állottak, – mindig mélyebben behatolt az ozmán területre.

A keresztények a Morava völgyén átvonulván, Szófia közelében szétverték az utolsó ozmán hadat, mely a Balkán hegységtől éjszakra még útjokat állotta, azután hozzáláttak, hogy átkelvén a szorosokon – Thrákia gazdag síkságaiba szálljanak alá. Mindenki erősen hitte, hogy az ozmán uralomnak vége bekövetkezett immár Európában.

Azonban a nagyon előrehaladott évszak, valamint a rengeteg járatlan utai s ezer akadályok és veszélyek meghiúsították a nagy várakozások között megindult hadjárat sikerét, s habár Hunyady 1443. nov. 3-án a Balkán hóval és jéggel fődött magaslatain még egy fényes diadalt aratott az ellenség felett, a visszavonulás mégis elmaradhatlanná vált.

Murad most megújította kívánságát a békére nézve, mely azután 1444-ben nyáron Szegeden csakugyan meg is kötötték, mely alkalommal Ulászló az evangéliumra, Murad meghatalmazottjai ellenben a Koránra hitet tettek, miszerint a békeföltételeket híven meg fogják tartani.

Csakhogy ezen béke nem volt a pápai udvar s kivált követének, Cesarini Julián bíbornoknak ínyére, ki minden áron a harc továbbfolytatását sürgette. Az utóbbi ékesszólásának sikerült is végre az ifjú királyt, sőt magát Hunyadyt is rávenni, hogy a békeszerződés dacára a háború folytatására határozták magukat. A pápai követ ezen alkalommal azon veszedelmes nyilatkozattal élt, miszerint egy pogánynak adott ígéret nem kötelez a megtartásra.

Ennek következtében a keresztény had újból megindult keletre, még mielőtt *Murad* követei a békeokmánnyal urukhoz érkeztek volna. Elgondolható ennélfogva a harag, mely Muradot elfogta, midőn a magyar király hűtlenségéről és esküszegéséről értesült vala. Rögtön összegyűjté seregét s mintegy száz-ezer emberrel átjött a Dardanellákon, hogy a világtörténelem egyik legemlékezetreméltóbb eseményét végrehajtsa.

A keresztény sereg minden akadály nélkül elérte Nikápolyt, melynek erős falai mögé menekültek a vidéken lakó ozmánok kincseikkel együtt. Ezen utóbbi körülmény rossz hatással volt a seregre, mely hangosan Nikápoly ostromát követelte. Ulászlónak, ki ostromeszközökkel ellátva nem volt, csak nehezen sikerült a zsákmány után epedő hadat lecsendesíteni.

Ugyancsak Nikápolynál jelent meg Vlad oláh vajda is tisztelegni a király előtt; s látván a csekély számú sereget, mely csak körülbelül 30 ezer főből állott, mindenáron igyekezett Ulászlót a hadjáratról lebeszélni. Ezen maroknyi néppel reméli-e, úgymond, Muradot meggyőzni, kinek vadászkísérete közönségesen számosabb szokott lenni. Saját szerencsétlensége, így folytatá a vajda, elegendőképpen megtanítá, mily hatalmat képesek az ozmánok kifejteni, kivált ha a szükség által kényszerítettnek. Jobb lenne a már egybegyűlt hadat mindaddig viszatartani, míg az olyanná nem szaporodik, mellyel a harcot több kilátással a sikerre fel lehetne venni. Végre, így végzébe a vajda intéseit, ha minden váratlanul sikerülne,

ha ezen kis hadsereg csakugyan képes lenne Muradot meggyőzni, még mindig egy nagy ellenséggel állana szemben: a télrel, mely bizonyára megsemmisítené ...

Tagadhatatlan, hogy Vlad szavai nagy hatással voltak nemcsak magára a királyra, hanem környezetére is; de Cesarini bíbornok sietett az aggodalmakat eloszlatni; biztos kilátásba helyezte a segílyt úgy a pápától, mint Németországtól; s az ingadozó nemeség a bíbornok reménytől táplált tanácsát követve a hadjárat folytatása mellett nyilatkozott. Maga a vajda, látván, hogy Ulászló a sereg kívánatának ellentállani nem bír elég erővel, rendeletet adott fiának egy 4000 főből álló segílycsapattal csatlakozni a királyhoz.

Átkelvén a sereg a Dunán, jó rendben vonult keresztül a bolgár síkfüldön. Az előhadat, mely 3000 magyar harcosból s az oláh segílyhadból állott, maga Hunyady vezérelte, ezt követték a szekerek az élelmiszerekkel, mely után a derékhad Ulászlóval jött. Már a Balkán kiágazó magaslataihoz érkeztek, s az ozmánoknak még nyomaira sem akadtak. Az egész vidék, melyen eddig áthaladtak, a legmélyebb béke jellegével bírt.

Most azonban lassankint megváltozott a vidék, s ezzel kezdetét vette a tulajdonképpeni hadjárat is. A Fekete-tenger közelében fekvő kisebb erősségek, s ezek között Várna, részben még ozmán őrségekkel bírtak, melyek falai mögött nagyszámú keresztény rabszolgák őriztetnének. Ulászló ezen erősségeket egymásután hatalmába ejtette, mely alkalommal mintegy 5000 ozmán lemészároltatott, a megszabadított keresztények pedig Magyarországra küldettek. E

közben a király egy kibocsájtványt adott ki, melyben a szultánt megtámadni s amennyiben tőle függ, Európából kiűzni ígérkezik. Ezen kiáltvány első következménye volt, hogy Ulászló az egész bolgár síkföld királyának ismertették el; s a nép sietett a keresztény uralkodónak hódolatát bemutatni.

Azonban ezen kedvező állapot nem tartott sokáig, s híre érkezett, hogy Murad hadseregével elhagyta Ázsiát s visszatért Európába; mi nemcsak nagy izgalmat, hanem valódi rettegést szült a keresztény táborban. A józanabbak rögtöni visszavonulást tanácsoltak; mások az elfoglalt erősségekben kívánták az ellenséget bevárni. De a király, ki becsületével egyiket sem tudta összhangzásba hozni, az előnyomulást a mindinkább növekedő akadályok dacára folytatta, s miután a Balkán fáradalmas hegyi utain végre elérte a Fekete-tenger lapályos partját, Várna mellett táborba szállott.

Murad november 9-én alig egy fél méterföldnyi távolságban a keresztényektől ütötte fel táborát, mely körülbelül 100 ezer vitézt számlált. Ulászló, ki az ozmánok nyomasztó többségéről csak most nyert biztos tudomást, elszánt bátorsággal várta a következő napot, mely közte és *Murad* között döntendő volt s haditanácsra gyűjté össze maga körül vezéreit.

Ezen alkalommal a nézetek kétfelé mentek. Cesarini bíbornok s vele néhány főúr azt tanácsolták, hogy a döntő ütközetet el kell halasztani mindaddig, míg akár a tenger felől, akár pedig a szárazon segély érkezik; időközben csupán védelmi harcot kelletvén folytatni. De Hunyady nem osztotta ezen nézetet s

nyílt és gyors támadást ajánlott. „*Ha volt bátorságunk*” így szólott a hős, „*a békét megszegni, legyen most arra is, hogy annak következményeivel megmérkőzzünk. Ne támaszkodjék a király idegen segélyre, de kivált ne a Dardanellákban horgonyzó keresztény hajóhadra, melyet éppen úgy lehetne használni a szárazföldi harcban, mint a lovasságot a tengeren. Csak nyílt, merész támadás vezethet célhoz s azért azt tanácsolja: ne késsék a király jelt adni a támadásra.*”

Hunyady beszéde még azokat is részére hódította, kik eddig haboztak véleményükkel, s így november 10-én hajnalban csakugyan kiadaték a parancs a támadásra.

A győzelem kezdetben a keresztény fegyvereknek látszott kedvezni; de Ulászló elragadtatva a harc hevétől, feltartóztatlanul az ellenség legsűrűbb tömegébe tört, hol a még részben teljesen kipihent janicsároktól csakhamar minden oldalról körülfogaték. A mézárulás iszonyú volt. Az ifjú király és azon kevesek, kik környezetében voltak, óriási vitézséget fejtettek ki, *egy tíz-husz sőt több ellen harcolva, ugyanannyira, hogy maguk a janicsárok megiszonyodva kezdének hátrálni a maroknyi ellenség elől; sőt maga Murad a legnagyobb veszélytől környezve s a győzelem felett kétségbeesve – már menekülni készült.*

...Hunyady, ki mindjárt észrevette a nagy veszedelmet, melyben az ifjú király lebegett, segélyére sietett s a harc közepette kérve kérte – életét, melyhez a harc kimenetele kötve van – megkímélendő, a derékhadra visszahúzódni. De az ifjú vagy nem hajthatá már végre tapasztaltabb hadvezérének tanácsát

vagy elragadtatva a biztos győzelem reményétől, vonakodék azt teljesíteni, s az élet és haláltusa tovább folyt. Foszlányokká tépve, de még mindig vígan lebegtek a magyar harci jelvények, s az ifjú hős király sisakforgója kitartásra hívta fel a magyarokat... De egyszerre eltűnt ezen kalauza a legbámulatraméltóbb vitézségnek s megijedt hívei hiába keresték azt a csata pokoli zűrzavarában. „*A király elesett, a király fogóságban van!*” e rémhír futott szájáról szájra s megfélemlíté még a legbátrabbakat is.

Azonban az ifjú hős még most is küzdött, csak-hogy oly áthatlan tömegében bősziült ellenségeinek, hogy maga Hunyady is kétkedni kezdett megmentésében. Most paripája mély sebet kapott s fájdalmában egy hatalmas lökéssel leveté a királyt, és pedig egyenesen a janicsárok közé, kik állati őrjöngések között kevés pillanat alatt széttépték az ifjú hős testét, fejét pedig egy póznára tűzvén, megrettentő jelvényképpen tartották a még mindig vitézül harcoló magyarok elé.

S most az ijedség erőt vett a megfogyott bátra-kon, az általános és ijesztő zavar közepette ki-ki csak a futásban látta megmentését a legvégsőtől. A rend és fegyelem fel valának bontva, a csata veszve...

Maga Hunyady, ki sokáig óriási megfeszítéssel fáradozott a csatarend helyreállításán, menekülve volt kénytelen odahagyni a harcmezőt. A halottak között volt Cesarini bíbornok, valamint számos nagyok úgy az egyházi, mint világi rendből.

Murad, ki az elesett ifjú királyban épp úgy tisztelte a méltóságot, mint a vitézséget, azon helyen,

hol hősi életét befejezte, egy egyszerű emléket állítottatott megfelelő felírással. Fejét pedig egy színmézzel megtöltött tömlőben Brussa városának ajándékozta.

Így végződött az emlékezetes várnai ütközet, mely oly sok szerencsétlenséget hozott később Magyarországra.

De még nagyobb és több megpróbáltatások is vártak a keresztényekre. Hunyady a következő 1445. évben, megbosszulandó a várnai vereséget, oláh és szerb segélyhadaktól támogatva s egy nem számos, de válogatott magyar sereggel bevonult az ozmán területre s az 1389-iki szerencsétlenségről híres Kosovopolje vagy Rigómezőn találkozott Muraddal [1448]. A véres harc itt is sokáig eredménytelenül dült s már a keresztények győzedelmével látszék végződni, midőn az oláhok, titkos alkudozásokba lépven a harc közepette az ománokkal, váratlanul átpártoltak az ellenséghez.

Ezen esemény eldönté a magyarok sorsát – s a szerencse ismét a félholdnak kedvezett... Hunyady János még egyszer menekülésre volt kényszerülve, – hogy ellenségének, Brankovics Györgynek fogságába essék.

Azonban az oláhok árulását véres büntetés követte nyomban. Murad ugyanis nem híven őszinteségükben – körülvéteté őket alighogy táborába érkezének janicsárjaitól, s a magyarok szemeláttára egytől-egyik leöleté!

Hunyadyn kívül Muradnak és az ozmánoknak legkérlelhetlenebb és legveszedelmesebb ellensége –

Castriota György, vagy miként az ozmánoktól általában nevezteték, Iskender bég, azaz Sándor úrfi volt, Albánia ura és minden idők legbátrabb és legnemesebb bajnokainak egyike.

Iskender bég, Castriota János, Kroja [Croia] vár örökös urának fia volt, ki már serdülő korában a szultán közelébe került, s rendkívüli szépsége, valamint esze és merészsége által – csakhamar megnyerte a szultán kegyét s egyike lőn a legkedveltebb és legbefolyásosabb egyéneknek *Murad* udvaránál. Még mint gyermek elhagyván hazáját, úgy látszék, mint ha nem hozott volna magával mélyebb benyomásokat; sőt Murad kívánságára felvette nemsokára Mohamed vallását is. Ettől fogva az ifjú gyorsan haladt a szerencse lépcsőjén s miután egymásután a legtöbb bizalmat igénylő hivatalokat kifogástalanul viselte, alig 25 éves korában már szandsákká [szandsákbéggé] nevezteték ki, s mint ilyen, 5000 harcos felett parancsnokolt.

Ezen minőségben Iskender bég részt vett Murad legtöbb háborúiban, úgy Magyarország ellen valamint Ázsiában, s magát mindenütt vitézsége, bátorsága és megnyerő külformái által valódi kedvencévé tette nemcsak az udvarnak, hanem a népnek és hadseregnek is.

Míg ekképpen az ifjú szerencséje és jövője megvalapítva, addig keblében titkon bár, de mindig hangosabban megszólalt a hazaszeretet hangja, valamint azon óhajtás, bárha szerencsétlen hazájának sorsán valamiképpen enyhíteni tudna. Különösen fokozta Iskender bég haragját és bosszúérzetét azon

körülmény, hogy a szultán röviddel Castriota János halála után annak özvegyét és leányát kiutasítá krojai örökségükből; minek következtében az érdemes aggnő, ki szerb fejedelmi vérből származott, idegen földön, nélkülözések között volt kénytelen életét befejezni; valamint *Murad*-nak azon kegyetlensége, mellyel Iskender bég három fivérével bánt, kik nem valának oly szerencsések a szultán kegyét megnyerni s kiket a zsarnok titkon méreg által tett el láb alól. Így a hazaszeretet és bosszú érzete mindig élénkebben cselekvésre ösztönzé az ifjút, ki máris titkos összeköttetésbe helyezte magát honfitársaival a közös hazafelszabadítása céljából.

Miután az ozmánok szerencsétlen háborúiban még részt vett, s vitézsége és bátorsága által újból kitüntette magát, felhasználván a zavart, mely kivált Hunyady balkáni győzedelmei alkalmával Drinápolyban beállott, – alkalmas pillanatban a szultán titkokára és pecsétőrzőjére rontott, kit mellére szegzett tőrrel egy fermán kiállítására kényszerített, mely szerint Kroja parancsnoka utasítottatott a várat azonnal utódjának, Iskender bégnek átadni.

Midőn e fontos okmány kezében volt, Iskender bég a szerencsétlen pecsétőrzőt leszúrta, nehogy tervének kivitelében utólagosan még talán gátolhassa. Azután néhány száz albániai honfitársával, kik hasonlóképpen a szultán szolgálatában állottak, s kikkel már jóeleve egyetértett, gyorsan elhagyta az ozmán tábort s néhány nap múlva Kroja előtt állapodék meg, melynek parancsnoka a felmutatott fermán következtében sietett a várat Iskender bégnek átadni.

Nemsokára egész Albánia lázadásban volt; az ozmánok mindenütt megverettek, kiszorítottak. Castriota György, mert így nevezte magát ezentúl ismét, mindenütt jelen volt, hol reá szükség vala, hogy pusztító csapásait ellenségének fejére mérje.

II. Murad, ki már régóta megunta a kormányzás gondjait, s legszívesebben időzött Magnesia mellett, kis-ázsiai magányában, 1451-ben meghalálózván, roppant kiterjedésű birodalmát idősb fiára, II. Mohamedre hagyta, ki őseinek nyomdokaiban haladva, új győzelmek és hódítások által tette emlékezetessé harminc évi országlását.

Egy ismert azonkorú görög író, kinek bizonyára kevés oka lehetett a hízelgéshez, többek között ezeket mondja *II. Muradról*. „A szultán oly férfiú volt, ki az igazságot szerette s kit a szerencse pártfogolt; és ki csak akkor nyúlt a fegyverhez, ha mások által megtámadtaték... Murad sohasem szegte meg ígéretét, de nagy elkeseredéssel harcolt azok ellen, kik – miként a szegedi béke megszegői – szót nem tartottak. Tetteit mindenben komoly megfontolás és nem szenvedély vezérelte; s habár nagyobb és a nemzet életébe vágó újításokat nem eszközölt, mindazonáltal mély érzületénél fogva a méltányosság és igazság iránt nevezetes és jótékony befolyással volt korának és nemzetének erkölcsi megállapodására. Roppant kincseit nem pazarolta mulandó célokra: mecsetek, kórházak, iskolák, nemkülönben utak és hidak építésére nagy összegeket áldozott.”

IV.

II. Mohamed (1451–1481) uralkodásának első két éve Európában nyugodtan folyt vala le; s az ifjú szultán, kinek minden cselekedetét szigor és komolyság jellemzék, egész gondját egy nagy eszme foglalta el, mellyel magát egyszersmind a világtörténelembe bevezetni óhajtá.

Mohamed nem volt közlékeny és szógazdag, mi a keleties méltósággal különben sem egyeztethető össze; terveit valamint gondolatait mindig szigorúan megtudta őrizni, mi rideg, sőt kegyetlen jellemének teljesen megfelelt.

Konstantinápoly viszonya a szultánhoz napról napra rosszabbra fordult; a császárok eszélytelen politikája nem volt alkalmas ezen viszonyon javítani s a szakadás köztük és a szultánok között mindinkább előrehaladott, minden káros és veszélyes következményeivel. Konstantin Paleolog császár, ki ezidőszent a byzanci trónon ült, lovagias, nemes érzelmű férfiú volt, de a romlott udvar s a hazafiatlan görög nép, mely már régen elvesztette önérzetét és nemzeti büszkeségét, s közönnyel vagy rettegéssel nézett a közeledő veszélynek eléje, nem tett semmit sem, mi a veszedelmet fejről még idejében elháríthatta volna.

Mohamednek erős elhatározása volt Konstantinápolyt hatalmába ejteni s a keresztény uralomnak keleten véget vetni. Ennélfogva parancsot küldött birodalmának minden részébe, hogy oly kézmívesek, kik várépítéseknel alkalmazandók és ostromeszközök készítésében ügyesek, küldessenek minél nagyobb számban Konstantinápoly alá.

Maga Mohamed nemsokára személyesen bejárta a Bosporus partjait s ezen alkalommal egészen a város falai alá jött, melynek szomszédságában egy erőd építését rendelé el, honnan akadálytalanul mindent meg lehetett figyelni, mi a város belsejében történt. Midőn az erősség elkészült, nehéz ostromágyúkkal láttaték el, melyek mindegyike 600 fontos kőgolyókat szórt vala.

Konstantinápoly ezidőszerint két fal által volt megvédve, egy külső és egy belső által. A külső fal egy széles vízáróktól volt körülvéve. Itt összpontosította Konstantin császár kis hadának nagyobb részét. Az összeírásokból ugyanis, melyeket a császár az 1542/3-iki tél folytán elrendelt, kitűnt, hogy a fővárosban, melynek eredeti népessége megközelíté a félmilliót, – összesen csak 4973 görög, s mintegy 2000 idegen harcos találtaték; tehát összesen alig 7000 ember! Mi, tekintve az ellenség százezrekre menő számát, oly csekély volt, hogy azzal hősileg elveszni igen, de győzni alig vala lehetséges. A kikötőben 15–20 vitorla vala egyesülve, nagyobb részben azonban mind kisebb hajók. A genuai hajókon volt a híres tengeri hős Giustiniani, 300-ra menő derék csapatával, kik mindnyájan a görögök mellé állottak a veszély pillanatában.

Ezalatt az előkészülődések mindig tovább haladtak; a csapatok úgy Ázsiából, mint Európából mindig nagyobb számban érkezének; Drinápoly közelében pedig egy Orbán nevű magyar vezetése alatt egy ágyúöntöde állott, mely óriási ágyúkat öntett, melyek egyikenek öble tizenhét arasznyi átmérővel bírt, s ezerfontos kőgolyókat hajított. Ezen ágyúszörny szállítása Drinápolyból Konstantinápoly alá két egész hónapot vett igénybe, holott ezen út más körülmények között két nap alatt tehető meg. Továbbszállítására pedig 50 pár ökör és 200 ember volt szükséges, továbbá egész hada az útcsinálóknak.

A tavasz kezdetével minden készen állott az ostromra; s Mohamed parancsot adott Konstantinápoly bekerítésére úgy szárazon, mint vízen. Maga a szultán április elején nagy hadiszemlét tartott Drinápoly mellett, mely alkalommal ozmán följegyzések szerint a fegyveresek száma 258 ezerre rúgott. Ezen szám azonban valószínűleg kicsiny; más egykorú írók 300, sőt 400 ezerre teszik az ozmán ostromhad számát. Mohamed április 10-én egész seregével megérkezett Konstantinápoly falai alá, hol lelkesítő beszédben hívta fel katonáit vitézségre és kitartásra.

Az ozmán had óriási félkörben vette körül a várost a Márvány-tengertől egész a Bosporus felső részéig. A tábor és a félkör közepén a szultán fényes sátra állott, a magas portával vagy tanácscsal. Ezen sátor közelében két óriási ágyú volt felállítva.

Konstantinápolynak tizenkilenc kapuja van, ezekből a szárazföldi részre öt esik. A Szent Román, most Top-kapu vagy ágyúkapu a közepét foglalja el. Az arany-

kapu már régóta be van falazva, mert egy, az ozmánok között nagyon elterjedett jóslat azt mondja, hogy azon fognak egykoron a keresztények ismét visszatérni a városba. A régi Konstantinápoly az ostrom idejében 5 órányi kiterjedéssel bírt a Márvány-tengertől egész az Aranyszarvig, így nevezve alakja után, mely a Bosporusba ömlő édesvizektől képeztek.

A Top-kapu felett láthatók még ma is azon óriási gránitgolyók, melyeket II. Mohamed ágyúszörnye több órányi távolságba hajított. A falak és tornyok nagyobb részben még ma is állanak, ellenben az írkok gyönyörű kertekké és sétányokká vannak átalakítva.

Az 1453 április közepén megkezdődött a falak lövetése; a föld rengett az óriási ágyúk dörgésétől, melyek naponkint hétszer szórták kőtömegeiket a falak ellen. Azonban a keresztények, dacára csekély számuknak, vitézül védelmezték magukat s szerencsésen visszaverték a túlnyomó ellenség minden támadásait. A Szent Román kaput, mely a támadás főpontját képezte, Giustiniani védelmezte, mintegy 400 genuai és görög vitézzel. Itt időzött legtöbbet maga Konstantin császár is, ki egyébiránt mindenütt ott volt, hol a veszély legnagyobb vala.

A Szent Román kaputól balra egész az arany kapuig 200–300 görög bajnok volt felállítva; s így aránylag, vagy inkább aránytalanul a többi fenyegetett pontoknál is; csakhogy néhol száz-száz lépésnyi távolságban s egy torony védelmében – *egyetlen* bajnokot lehet találni! Mi elég hangosan bizonyítja az ostromlott város véderejének elenyésző kicsinységét.

Az ostrom már negyven nap óta tartott szakadatlanul. Négy torony úgy össze volt rombolva, hogy védelme már lehetetlenné vált. A falak több helyütt széles réseket és repedéseket mutattak. Természetes, hogy ilyen körülmények között a védelmezők bátorsága is lassankint fogyni kezdett. A császár, ki nek a növekedő veszedelem megadta mindazon nagy tulajdonságokat, melyeket szerencsésebb körülmények között alig lett volna képes magában feltalálni, ki méltóságteli nyugalommal nézett szembe a növekedő veszedelemmel, mindent személyesen vezetett fáradhatlan, gondos előrelátással.

Az ozmánok a végső rohamot megelőző napot és éjjelt a szokásos előkészületek között töltötték. Május 28-ika a hétszeres ima és mosatás között múlt el, midőn napnyugtakor Mohamed gyűjtő beszédet tartott, katonáinak bátorságát fokozandó a következő nap küzdelmeire.

A szultán beszédét dörgéshez hasonló üdvkiáltás követte, mely százezerek ajkairól hangozott s melyet megható ünnepélyességgel hangoztattak vissza a megromlott falak, – melyekről szorult lélekzettel voltak tanúi ezen jelenetnek a pusztuló keresztények. Az ozmánok „Allah Allah”-kiáltásaira a görögök meghatóbb jajkiáltásai harsogtak keresztül a nyugodt és derült tavaszi alkonyon: „Uram, ne hajtsd végre rajtunk a büntetést, és szabadíts meg bennünket ellenségünk kezéből!”

Derült nyári éj volt, mely a végzetes május 29-ikét megelőzte; a megható béke és nyugalom éjjele... melyben az emberek haláltusára készültek egymás

ellen. Konstantin utószor gyűjté maga körül leapadt udvarát, pusztuló birodalmának utolsó támaszait, kik körülvéve a nép tömegétől, némán függtek uruknak ajkain, ki ma valószínűleg utószor intézi hozzá szavaikat.

A császár sokáig beszélt hallgatóinak mély megindulása között. Megemlékezett a múltakról s a jelenről, a fényről és a süllyedésről; hivatkozott a szultán hűtlenségére, szószegésére s végre bátorságra és kitartásra hívta fel népét a végső harcban, a haza és tehetetlen övéik nevében...

A beszédnek rendkívüli hatása volt; az emberek testvérekként ölelték meg egymást s hűséget és kitartást fogadtak végső lehetőségig; azután ki-ki helyére sietett a falakon... Konstantin pedig kevés meghittjeivel a Zsófia egyházba indult, s miután bűneitől megtisztult s az úr vacsoráját mély alázattal magához vette, búcsút veendő még egyszer barátaihoz fordult, – mielőtt egyenkint a halálba mentek volna. De most az erős férfiú lelke is összeroskadott az érzelmek elviselhetlen terhe alatt s zokogva vált meg társaitól, hogy még egy utószor körültekintést tartson, ha vajon minden és mindenki helyén van-e?

A keleti láthatár alig kezdé magára öltetni bíboros palástját, s a csillagok itt-ott még pislogtak, midőn a támadás kezdetét vette. Mohamed az első rohamra seregének leggyengébb részét szemelte vala ki, mely a keresztények által rövid harc után roppant veszteséggel visszaveretett. De ezeket újabb és mindig újabb kipróbált harcosok követték, s iszonyú volt a vérengzés, mely csakhamar mindenfelől dúlt, s melyet mindkét részről még inkább fokozott az elkeseredés.

Már két óráig tartott az aránytalan harc s a győzelem még egyik részre sem látszik hajolni; ...de midőn egyszerre a bámult és rettegett janicsárok hátrálni kezdének, örömrivalgás lengi át a leget, s a keresztények reménye újból fölébred. Itt örömkialtások, ott a harag és szenvedélyes indulat ezerféle kifakadásai.

...Most Mohamed veti magát a hátrálóknak útjába, s vasvesszőkkel ellátott testőrei által hajtattja vissza janicsárjait a tűzbe, miként egy bőszült vérengző csordát. Szitok, átok, kérelem, ígélet stb. mindmegannyi eszközei a zsarnoki felindulásnak szerepelnek ezen pillanatban, melytől, és ezt érzi a könyörtelen kényúr, nemcsak az ostrom kimenetele, hanem saját tekintélye, sőt talán trónja függ.

A janicsárok zúgolódva és megszégyenülve visszatérnek a harcba, az öldöklés tovább tart, – s további két óra múlva az erősen megviselt falak két helyütt, a Szent Romanus kapu és a paloták közelében tágas rést mutattak, melyen át feltartóztatlanul kezdett özönlenni a sokasága de korántsem nagyobb vitézsége által megdönthetetlen gyilkoló rablóhad.

Most hirtelen megfordult a szerencse; Giustiniani, a Szent Romanus kapu parancsnoka, kihez bizalommal nézett a császár is, meg a nép is, nehéz sebet kapván, kénytelen volt odahagyni állását. Az ijedség a városban ennek hírére roppant volt. A zavar és kétségbeesés percről percre növekedőben voltak. Az ellenség megkettőztetett erővel sietett ezen helyzetet felhasználni s mindig nagyobb számban ömlött be a védtelen réseken, a roskadozó falakon át ... „*A város veszve, az ellenség harci lobogója a falakon!*” e

rémhír futá be most villámgyorsasággal az egész várost s visszhangzott százezer kétségbeesett ember szívében.

Konstantin alig értesült a veszélyről, midőn gyorsan a fenyegetett ponton termett s bámulatraméltó bátorsággal vetette magát az ellenség legsűrűbb tömegébe majdnem egyedül, miáltal néhány pillanatra megakasztá annak előnyomulását is. De most már a legnagyobb vitézség sem volt többé képes megfordítani a kockát; minden veszve volt.

A császár, miután hívei mind körüle elhullottak, egyedül állott a tenger ellenség beláthatlan tömegében, még mindig küzdve, óriási erővel, oroszánbátorsággal... Végre fogyni kezdett ereje; a természet, mely nem mível csodákat, határt szabott a példátlan vitézségnek is; s Konstantin kimerülve a vérengzéstől, dicső pályájának végén – béke után vágyódott – immár maga is. Csakhogy rettegett azon gondolatától, hogy életét pogány kezek oltsák ki. „*Nincs-e keresztény közelemben, ki a halálos döfést adná?!*” így kiáltott fel. De hívei már mind elhullottak; egy élő keresztény sem volt többé közelében...

Most egyszerre előront az ellenség tömegéből három janicsár; az első roncsoló csapást mér arcára, a másik egy óriás csapással ketté zúzza koponyáját, míg a harmadik végső döfést intéz a császár nyakszintére.

Így veszett el a keletrómai birodalom utolsó feje, a Konstantinok örököse; a birodalom alapítójának nemcsak név-, de méltó lelki rokona is; s vele együtt romba dűlt a kereszténység keleten, mely tovább ezer

évnél uralkodott a lelkeken s melynek emlékét semmi sem vala képes eltörölni. Konstantin császár halva, Konstantinápoly az ozmánok kezében 1453. május 29-én. A világtörténelem egyik legnevezetesebb napja ez.

Az irtóvérengzés Konstantinápoly falain belül két napig tartott; a lakosok kor, nem, rangi tekintetek nélkül az utcákon, házakban, templomokban leölettek vagy rabláncokra fűzetvén, Ázsia különböző rabszolgapiacaira hurcoltattak. A roppant város megfosztaték a szó szoros értelmében minden lakosságától és kincseitől; s midőn a város megvétele után harmadnapra Mohamed végiglovagolt az elhagyatott néptelen utcákon, kísérteties csendben elterülő palotasorai előtt bizonyára senki sem sejtette volna, hogy az óriási kiterjedésű város néhány nappal elébb még pezsgett a gazdag élettől, hogy emberek sokasága özönlött végig ott, hol most néma, síri csend uralkodott mindenfelé.

Azonban Mohamednek nem volt szándoka a kelet ezeréves fővárosát régiségtárnak hagyni meg az utókor számára; ellenkezőleg, a hódító hatalmas szelleme máris tervekkel foglalkozott, hogy a néptelen, de fekvése valamint szépségei által egyaránt fontos és nevezetes helyet új alapokon, új fényre és hatalomra emelje. Ázsia és Európa: szerbek, görögök, örmények, ozmánok stb. összejárultak; hogy a kihalt nagy várost újból benépesítsék; s valóban, Konstantinápoly ezentúl egyike lőn az ozmán uralom legerősebb és legfontosabb alapkövének Európában.

Míg az ozmán hadak Konstantinápoly vívásával voltak elfoglalva, a keresztények, kivált Magyarországon, Hunyady János lánglelkének befolyása alatt, mindig nagyobb tevékenységet fejtettek ki. A hős győzelmei mindig alkalmatlanabbakká kezdének válni Mohamednek, ki végre oly szándékkal indult ki új fővárosából, Konstantinápolyból: hogy megvévén Magyarország védbástyáját, Nándorfehérvárt, onnan magába ezen gazdag ország szívébe fogja vezetni janicárjait, hogy így apja legforróbb óhajtását, Magyarország meghódítását végrehajtsa.

Az 1456. év nyár végén Mohamed 200 ezer harccsal és több mint 300 ágyúval Nándorfehérvár falai alá érkezett, melyet azonnal szárazon és vízen kemény ostrom alá vett. A fenyegetett város őrsége nem volt nagy, de mert mindegyike a bajnokoknak meg vala győződve Hunyady János segélyéről, ki bizonyára nem fogja veszni hagyni az ország legfontosabb bástyáját kelet felől, a félelmet senki sem ismerte.

És valóban úgy volt; Hunyady és vitéz társa, Capistrán János alig értesültek Nándorfehérvár veszedelméről, midőn mindent elkövettek, hogy annak segélyére legyenek. Nagy vesződések között végre sikerült egy 60 ezer főből álló sereget hozni össze, melynek nagyobb része azonban rosszul fegyverezett cselékből állott, melyet előbb a fegyverviseléshez és a katonai fegyelemhez kellett vala szoktatni.

Nándorfehérvár ostroma már tizennégy nap óta tartott; s ámbár a várőrség vitézül viselte magát, az amúgy is megrongált falakon máris veszélyes nyo-

mai voltak láthatók az ellenség óriási lövegeinek. De Hunyady már közeledék, s ez új erőt adott az ostromlottaknak.

Hunyadynak terve volt egy segélycsapatot a várba bejuttatni; minek azonban útjában állott az ellenség dunai hajónaszádja... Azonban a hős egy ügyesen intézett és szerencsésen sikerült támadás után, mely alkalommal az ozmánok hajói mind fenékbe fúrtak vagy elsüllyesztettek, a felmentő csapatot csakugyan szerencsésen a várba csempészte.

Mohamed július 21-én általános rohamot parancsolt. Az ellenség, segítette roppant száma által, csakugyan betódult az alsó városba; a janicsárok győzelembiztosságukban azonnal szokásuk szerint a rabláshoz láttak – és elszéledtek. Ezt felhasználandó, Hunyady váratlanul egy másik oldalról hasonlóképpen bejutott az alsó városba, s a szétszórt ellenséget majdnem utolsó emberig felkoncolta.

De Mohamed még most sem tágított, s megújítja a rohamot a belső, vagy felső vár ellen. Itt azonban Capistrán János leleményessége új akadályokat gördített az ellenségnek útjába. Kénbe és egyéb könnyen éghető anyagba mártott rőzsekötegek meggyújtatván, az árkokba hányattak alá, honnan az ellenség éppen a falak megmászásához fogott.

A pusztító elem hatása, mely gyorsan lángba borítja a várfalak környékét, – iszonyú volt s Mohamed nem is gondolhatott többé a roham megújítására, mert legjobb vitézei nyomorultan odavesztek a lángokban vagy a keresztény bajnokok csapásai között.

Azonban a földindult szultán sehogy sem akart tágítani s most maga állott élére egy még mindig vitézül küzdő csapatnak s a magyarok közé rontván, saját kezével számos derék vitéznek kioltá életét; mígnem maga is nehéz sebet kapván, övéi által csak nagy ügyel-bajjal mentethetett meg a fogságtól, vagy talán még rosszabbtól.

A szultán veszedelmének híre, mely már halálát is rebesgette, elvette a sereg végső bátorságát, úgy, hogy most már nem vala erő vagy tekintély, mely képes lett volna a rendetlen vad futást megakadályozni. Több mint 24 ezer ozmán vesztette el ezen alkalommal Nándorfehérvár alatt életét. Odaveszett azonfelül az összes óriási ostromkészlet, közel 400 ágyú s roppant zsákmány; a keresztények vesztesége csak 5–6 ezer halottból állott.

Kár, hogy a nagy győzelem fölötti öröm a keresztény világban nem tartott sokáig; mert vallásának és nemzetének büszkesége, Hunyady János alig tizen-négy nappal később, 1456. aug. 11-én a zimonyi táborban meghalálozott. Kevés hetekkel utóbb követte hű társa, Capistrán János is a halálba.

Mohamed nem felejtette el a nándorfehérvári véres kudarcot; s alig heverte ki annak következményeit, ismét Szerbiában termett, mely alkalommal több mint 200 ezer szerb hurcoltaték rabszolgaságba. A szerencsétlen tartomány végre, miután utolsó nemzeti fejedelme, Brankovics György menekülésre kényszerítettetett, 1459-ben az ozmán birodalomba bekebelezteték s századokra elvesztette minden politikai valamint nemzetiségi jelentőségét.

Szerbiából Albániába ment II. Murad fia, hol a hőselkű Castriota György még mindig dacolt és ellentállott az ozmán erőszaknak. De immár ereje fogytán volt a hosszú és aránytalan harc következtében; s midőn a hős 1467-ben meghalálozott, szerencsétlen hazája csakhamar az ellenség zsákmányává lőn.

A következő korszakban II. Mohamedet elkeseredett harcban találjuk Mátyás magyar királlyal, ki igényeit a boszna királyi koronára, melynek utolsó tulajdonosa, Tomasevics István a szultán fogságába kerülvén, lefejeztetett, minden kitelhető módon védelmezte. A háború ezen részén változó szerencsével folyt, mely hol az ozmánoknak, hol pedig a magyaroknak kedvezett. De végre, miután Mátyás király sokfelé véteték igénybe s nem fordíthatott annyira erőt a keleti határok megvédésére, mint szükséges lett volna, itt is Mohamed győzedelmeskedett s az erős Jaica kivételével, mely azután egészen a mohácsi veszedelemig a magyarok kezében maradt, majdnem egész Bosznia ozmán tartományává lett.

Miután ezen részen immár támadástól nem igen tarthatott, Mohamed roppant erővel betört Görögországba. Hasztalan szövetkeztek az ottani apró fejedelmek vagy despoták a veszély pillanatában egymással; a romboló ár minden akadályokat leküzdött; a görög nemzet függetlensége és nemzetisége vérpatakokba fullasztatának s az Akropolisban, annyi nagy emlékek kegyeletes színhelyén, otromba barbárok ütötték fel tanyájukat.

E közben évtizedek óta kevés megszakítással folyt a háború Velence ellen is, mely sehogy sem akará

magát leszorítani engedni az első szerepről keleten; míg végre legjobb erejének elvesztése után be kelle látnia, miszerint hosszú és áldozatokban felettén gazdag küzdelme hasztalan, sikertelen vala...

II. Mohamed ura volt Ázsia nyugati és Európa keleti részének; hatalma napról-napra növekedőben nem találkozott többé nevezetesebb akadályokkal; s a világ rettegve nézett Konstantinápoly felé, hol a félelmes szultán a világ meghódításának eszméjével volt szüntelen elfoglalva.

A kis trapezunti császárság, ezen legutolsó keresztény birodalom meghódítása Ázsiában, nem adott nagy fáradságot II. Mohamednek, kit alattvalói máris a hódító melléknévvel ruháztak fel; nemsokára Krím félszigetére is kiterjeszté hatalmát, mely fekvésénél fogva több mint egy tekintetben bírt jelentőséggel máris roppant kiterjedésű birodalmára.

Mióta II. Mohamed Albánia, a régi Epirus birtokában volt, – Olaszország remegett az ozmánoktól, minthogy az Adriai tengernek itt legkeskenyebb része alig képezhetett akadályt a hódító harcosok előtt. S valóban, a virágzó félsziget meghódítása egyikét képezte Mohamed kedvenc eszméinek.

Miután tehát a szultán magát Velence részéről teljesen biztosította, 1480 tavaszán parancsot adott Kedük Ahmed pasának 100 ezer emberrel és 70 vitorlával Olaszország déli partjain kikötni. Ahmed pasa július havában akadály nélkül partra szállítá seregeit Apuliában s rövid ostrom után megvette Otranto városát, melynek lakosai szokás szerint lemészároltattak vagy pedig rabszolgaságba vitettek. Otrantóból Brin-

disi, Lecce és Taranto alá vitték az ozmánok pusztító fegyvereiket, mígnem a nápolyi király erélye és vitézsége további előnyomulásukat megakasztotta. Az 1481 derekán ismét odahagyták Olaszországot, anélkül, hogy hatalmuk itt gyökereket tudott volna verni.

II. Mohamed hódításainak zárkövét a jóni szigetek: Corfu, Zante [Zakynthos] és Ithaka elfoglalása képezte, mi az olasz hadjáratokkal egy időben hajtaték vala végre. Ez volt egyszersmind II. Murad fiának végső nevezetes műve, mert nemsokára, 1481. május 3-án váratlanul meglepeték a haláltól, miután alig élt 52 évet s ebből teljes 30 évet töltött a trónon.

II. Mohamed, ki méltán viseli a „*hódító*” nevet nemzetének és házának történelmében, egyike volt azon uralkodóknak, kik rendkívüli tetteikben találják fel mindazon kellékeket, melyekre a legválságosabb helyzetben szükségük van. Egyébiránt vérengző, kegyetlen zsarnok volt, habár pártolója a tudományoknak és művészetnek.

Azonban mint törvényhozó és korszerű újító is első helyet foglal el az elsők között II. Mohamed. Tartományainak célszerű közigazgatási alakot adott; hadseregét a tapasztalat és szükség kívánalma szerint szervezte anélkül, hogy magát a kegyeletes, de elavult régi által korlátolni engedte volna. Alatta képezte ki magát a kémlelő előőrsi-had, az akindzsi, mely kivált a későbbi hadjáratokban nagy szolgálato-
kat tett az ozmánoknak.

S míg Mohamed az ellenséges keresztény Nyugat-Európát győzelmei által megrettenté, egyúttal

mindig jobban meggyőzte az ozmán uralom létjogosultságáról, melynek tudata lassankint megváltoztatta az ó-világ elfogult és rövidlátó politikáját is, minek következtében Európa államrendszerének egyik kiváló, sőt időnkint legkiválóbb tekintélyét az ozmán birodalom képezte.

V.

II. Mohamed két figyermeket hagyott hátra: *Bajezid*-et és *Dzsem*-et; az Ozmán-ház eddig szokásos örökösödés rendje szerint a trónt az idősb volt elfoglalandó; de rossz tanácsadók arra ösztönözték az ifjabb *Dzsem*-et, hogy bátyja ellenében trónkövetelőképpen lépjen fel.

Egy kis ideig úgy látszék, mintha a polgárháború rémei fenyegetnék újból az ozmán birodalmat; azonban az események másként fejlődtek. *Dzsem* egy ütközetben megveretvén s híveinek nagyobb részétől elhagyatva, a Rhodos szigetén székelő Rhodos-lovagok védelme alá helyezte magát. Majd utóbb Franciaországba, később Rómába vitették, hol gyanús körülmények között fejezte be viszontagságokban, de regényességben is gazdag életét.

II. Bajezid (1481–1512) nem volt méltó nagy elődeihez; ingadozó, gyenge jelleme sok bajt és veszélyt hozott a birodalomra, melynek tekintélyét nem volt képes ellenségei ellenében mindenkor megvédeni. Hogy hanyatló tekintélyét felsegítse, Lengyelországba s Magyarországra küldé katonáit; anélkül azonban, hogy azok ezúttal nagyobb eredményeket tudtak volna felmutatni.

Nem csoda, ha ilyen körülmények között felütötte a lázadás és nyugtalanság magában a birodalom belsejében is fejét; s a szultán tulajdon fia: *Szelim* mindent elkövetett, hogy apját a trónról eltávolítsa. A lázadás *II. Bajezid* leköszönésével végződött, kit fia Dimotikába küldött száműzetésbe; de még mielőtt a trónvesztett szultán rendeltetése helyére érkezett volna, 1512-ben meghalálozott, és pedig még reg következtében, mely neki fia, *Szelim* parancsából nyújtaték.

II. Bajezid bukását saját hibái és gyengeségei okozták; s az ozmán történetírás még a közönséges részvétről is megfélekedett, midőn nevét feljegyezte.

I. Szelim (1512–1520) nagyra törekvő tetszomjas lelke, dacára uralkodása rövidségének, külön korszakot alkotott nemzetének történelmében, különösen szerencsés háborúi és terjedelmes hódításai által; alatta a birodalom egy hatalmas lépést tett a nagyság magaslatán, melynek tetőpontját nemsokára elérendő vala. Uralkodását mindazonáltal kettős gyilkossággal kezdé meg, s fivéreit *Ahmed*-et és *Korkud*-ot, valamint unokafivéreit mind meggyilkoltatta, nehogy trónja bármely oldalról veszélynek legyen kitéve.

I. Szelim 1514. nyár derekán 140 ezer emberrel Perzsia ellen indult s a Csaldírán melletti véres ütközetben meggyőzve Izmael sahot, annak országát minden irányban feldúlta és elpusztította; s miután Kurdistán és Diarbekir tartományokat birodalmával egyesítette, győzedelmesen visszatért Konstantinápolyba; megrakodva gazdag zsákmánnyal.

Nemsokára újból a csatamezőkön találjuk II. Ba-
jezid harcias fiát; s Syria, Palaestina és Egyiptom meg-
hódoltak egy ellenségnek, kinek ellentállani már sen-
ki sem tudott. A három tartomány mindekkoráig ki-
egészítő része maradt az ozmán birodalomnak.

A rhodosi lovagok, kik Jeruzsálem visszafoglalá-
sa óta a szelcsuk törököktől, a hasonnevű szigeten
telepedének meg, mely a kereszténységnek legin-
kább keletre előretolt bástyája lőn, több mint egy al-
kalommal nagy akadálynak bizonyultak, az ozmánok
terjeszkedési törekvéseivel szemben.

Azért *I. Szelim*, alig tért vissza Egyiptomból, pa-
rancsot adott egy nagy tengeri és szárazföldi had össz-
pontosulására Konstantinápolyban, mert komoly el-
határozása volt, a keresztény lovagokat Rhodosból
minden időkre kiűzni. Azonban még mielőtt ezen ter-
vét megvalósíthatta volna, 1520. szeptember 20-án
váratlanul utolértek a haláltól, alig 46 éves korában,
uralkodásának nyolcadik évében.

I. Szelim egyike a legnagyobb hódítóknak, ki rö-
vid nyolcévi országlása alatt majdnem megkettőz-
tette győzelmei által őseinek birtokát; melyet az erő
és hatalom addig nem ismert magas polcán hagyott
fiára és örökösére, hogy általa a fény és hatalom leg-
nagyobb magaslatára helyeztessék.

I. Szuleimán (1520–1556), kiről addig, míg apja
életben volt, csak nagyon keveset lehetett hallani,
arra volt hivatva, hogy az ozmánok hatalmát és poli-
tikai fölényét úgy hódításai, mint törvényei által ural-
kodóvá tegye. *Szuleimán* alatt élte az ozmán nemzet
valóban fény- és aranykorát; nevétől rettegett az egész

világ; barátságát és szövetségét keresték a világ leg-hatalmasabb és leghíresebb fejedelmei, s nem vala semmi, mi terjeszkedésének tartósan útját tudta volna állani.

Fájdalom, hogy hazánk éppen ezen korszakban élte legszomorúbb napjait, melyekben az egyenetlenség a nemzet és a király közt napról-napra növekedett, s mintegy előkészíté az utat a legnagyobb megaláztatáshoz.

Mert az ozmán uralom fénykora – Magyarország eltiport szabadságát és nemzetiségének végső veszedelmét jelenti. Legnemesebb fiai vagy elvérezték a csatatéren mint hősök, vagy pedig távol övéiktől idegen földön és ég alatt ették a rabság keserű kenyerét. Azok pedig, kik hon tengének, nyomorult eszközei valának a kényuralomnak.

Kecskeméten, Szegeden, Pécsen, Jászberényben stb. ozmán bírák szolgáltatnak igazságot, idegen, megalázó törvények szerint; melyeket senki sem értett s melyek ellen oly könnyen lehetett véteni!

Szuleimán Magyarországon látta az ozmán terjeszkedés legnagyobb és legveszedelmesebb akadályát; s el vala határozva, annak meghódítását minden áron keresztülvinni.

Nándorfehérvár elfoglalása az első lépés volt – terének megvalósításához; s már 1521. február havában megindult, mintegy 200 ezerre menő hadával és roppant mennyiségű ostromeszközökkel Drinápolyból. A 300 ágyú, továbbá ólom, kén stb. továbbszállítására 3000 teve volt szükséges, míg 30 ezer ezen teherhordozókból az élelmiszereket hordozá a hadsereg után.

A sereg három részre volt felosztva; maga a szultán a balszárnyhoz csatlakozott a fényes portával, mely Sabácnak [Szabács] tartott, hogy átkelvén a Száván – Nándorfehérvárnak vegye útját.

Elgondolható, hogy *Szuleimán* megindulásának híre Magyarországon mily rémületet keltett. II. Lajos király tekintély és befolyás nélkül nem vala képes a nemességet nagyobb tetterő kifejtésére bírni; parancsai vagy éppen nem, vagy csak felettén hanyagul teljesítettek. Héderváry Ferenc és Török Imre, nándorfehérvári parancsnokok alig értesültek az ozmán közeledéséről, midőn alaptalan ürügyek mellett hűtlenül elhagyták helyüket s Budára siettek.

Helyettük Oláh Balázs, Both János és Morgai János vették át a parancsnokságot – az alig 600 emberből álló várőrség felett, mely még lőporral sem volt kellőleg ellátva, míg a várfalak felette hanyag állapotban sínlettek.

Sabác parancsnoka Sulyok Ferenc hasonló indokból hagyta oda helyét, mint Héderváry és Török; helyét Logodi Simon foglalta el, kinek rendelkezésére alig állott – száz vitéz! – Így állott a határvédelem 65 évvel Nándorfehérvár felszabadítása után Hunyady János által!

Sabác vára már július 8-án Ahmed Piri pasa kezébe került; miután a 60-ra összeolvadott s mindenben hiányt szenvedő őrség képtelen volt az ostromlókat feltartóztatni. Logodi a vártéren várta be a rohanó ellenséget, azután egytől-egyig elvérzett a kis hőscsapat, a hazaszeretet és vitézség lángoló példájára.

Nemsokára Mitrovic [Szávaszentdemeter], Karlovic [Karlóca, Sremska Karlovica], Perlasz, Szalánkemén stb. önként megnyitották kapuikat az ellenségnek; mely kezébe kerítvén Zimonyt is, csakhamar minden oldalról körül táborozta Nándorfehérvárat.

Ámbár a fenyegetett vár immár tarthatlannak látszék, a vitéz őrség, mely a parancsnokokon kívül jobbra thrákiai zsoldosokból állott, mégis makacsul visszaverte sokáig az ellenség minden támadását; s midőn a városból a felső várba szorították, egy ideig itt is oly eréllyel tartotta magát, hogy a szultánnak már szándoka volt az ostrommal felhagyni, midőn egy hitelhagyott francia tanácsára a főerődöt, az ú.n. Millaria vagy mérföld toronynak nevezett részét a várnak – ügyesen aláásni és lőporral megrakni sikerült.

A pusztító robbanás elvette az őrség utolsó bátorságát, mely most, magyar parancsnokainak tudta és beleegyezése nélkül, alkudozásokba lépett az ellenséggel a vár átadása iránt. Így jutott a kereszténység egyik legfontosabb védbástyája 1621. aug. 29-én az ozmánok kezébe. *Szuleimán* mindenkit, ki magyar volt, vagy magyar nevet viselt, irgalom nélkül kivégeztetett, – míg az áruló thrákiai bolgárokat Konstantinápolyban telepítette le, hol utódaik mai napig külön városrészt laknak, melyet az egykor megvédett, majd elárult erősség nevéből *Belgrad*-nak neveznek.

Szuleimán előtt most nyitva állott az út Magyarországra, sőt a német birodalomba; s több mint valószínű, miszerint *Szuleimán* Bécs alatt sem talál vala most azon ellentállásra, mely néhány évvel később ide célzó vállalatát meghiúsította.

De I. Szelim fiának most más terve volt; s ahelyett, hogy a remegő nyugatot látogatta volna meg, Nándorfehérvár alól már október havában visszatért seregével Konstantinápolyba, hogy új tervének kiviteléhez fogjon, mely nem vala más, mint a János-lovagok kiűzetése Rhodosból.

A tengeri had, mely már I. Szelim halála óta készen állott a kiindulásra, parancsot kapott tízezer janicsár és különböző ostromeszközök felvétele után azonnal Rhodos alá vitorlázni. Maga *Szuleimán* százezer emberrel, melyet nemsokára még egyszer annyi követett, a kis-ázsiai szárazföldi úton nyomult előre. A hajók száma, melyek a fenyegetett sziget ellen rendeltettek, meghaladta a 300-at; még nagyobb volt az ágyúk száma, melyek óriási nagyságuk miatt rendszeren csak a helyszínen öntöttek.

A János-rend nagymestere, L'Isle-Adam Fülöp gróf, férfias elszántsággal és nyugalommal nézett a támadásnak eléje. Rhodos erős bástyákkal és védtornyokkal volt ellátva s úgy a tenger felől, mint a szárazföldről, teljes védállapotnak örvendett. Az összes keresztény harcosok száma 600 lovagból és mintegy 4000 kipróbált vitézből állott.

Az ozmán tengeri had már 1522. június végén megjelent Rhodos előtt s a szigettel átellenben fekvő Marmarist foglalta el, hova egy hóval később *Szuleimán* is megérkezett a szárazföldi haddal. Augusztus 1-én kezdetét vette a tulajdonképpeni ostrom. Azonban a lovagok rendkívüli vitézsége az első két hónapban az ellenségnek minden törekvéseit megghiúsította, kinek rohamai mindannyiszor óriási veszteséggel ve-

rettek vissza. De Szuleimán, habár sergének már nagyobb része odaveszett, még mindig makacsul ragaszkodott tervéhez s nem vala hajlandó tágítani.

Így folyt vala az ostrom újabb két hóig. A falak ugyan már sok helyütt meg voltak rongálva, *Szuleimán* óriási ágyúi és felrobbant aknái által; de a lovagok és az őrség, sőt a nők és öregek egymással versenyeztek, e réseket testökkel fedezni. Azonban a legvitézebb ellentállást is megtöri lassankint az éhség és a védeszközök növekedő hiánya. December elején újabb meg újabb rohamok után, melyek azonban mindannyiszor a félhold vereségével végződtek, – *Szuleimán* feladásra szólította fel a várost. Egy zsidó orvos a nagymester iránti gyűlöletéből árulójává lett a keresztényeknek s tudtára adta a szultánnak az őrség kimerültségét s a védeszközök fogytát, valamint kijelölte a bástyák leggyengébb pontját.

Az áruló rajtakapattván, midőn egy nyíl segítségével hírt vala küldendő az ellenség táborába, azonnal felapróztatott a felbőszült keresztények által.

Mindazonáltal Rhodos december 21-én végre megadta magát Szuleimánnak. A János-lovagok, elköltözvén a szigetről, kezdetben a pápától Viterbo városába fogadtattak vala be, majd V. Károly császártól Málta szigetét kapták, honnan csak I. Napóleon által szorítottak ki a múlt [18.] század végén.

Szuleimán nem sokáig pihent meg Rhodos elfoglalása után s már 1526 tavaszán Magyarország megtámadására határozta magát. Június utolsó napjaiban megindult Konstantinápolyból, több mint kétszáz-ezer emberből álló seregével s július 9-én Nándorfehérvárott ülte meg a Beiram, vagy húsvéti ünnepet.

Ibrahim nagyvezír, egy gőgös, de gazdag tehetségekkel megáldott hitehagyott július 15-én rohammal megvette Péterváradot és Újlakot. *Szuleimán* maga a főhaddal Nándorfehérvárról a Drávának tartott.

II. Lajos király most is hasztalan keresett és sürgtetett segílyt itthon valamint a külföldön; s mintegy 4000 cseh, lengyel és német zsoldos volt minden, mit nagy nehezen pápai pénzen összehozni tudott. A nemesség és főpapság most sem hajlott a király felé s részben bűnös közönnyel nézte az ellenség gyors közeledését anélkül, hogy komolyabb kísérletet tett volna, az ország határainak megvédésére.

Tolnán, hová a sereg gyülekezendő vala, még a fölött folyt a vita, vajon az ellenséget a Dráván való átkelésében meg kellend-e akadályozni, vagy nem, midőn híre érkezett, hogy az ozmánok már átkeltek e folyón s Baranyát dúlják és pusztítják.

A fenyegető veszedelem mindinkább közeledett, *Szuleimán* átkelvén a Dráván, a hidat felégette s elönté a Duna jobbpartját egész a mohácsi síksáig, megszámlálhatlan hadaival. Báthory István nádor, Batthyány Ferenc horvát és tótországi [szlavóniai], Perényi Péter temesi bánok; továbbá Frangepán Kristóf, Brodarics püspök és kancellár, Tomori Pál kalocsai érsek; végre a váci, nagyváradi stb. püspökök augusztus elején Tolnán voltak csapataikkal s a sereg immár 20 ezerre szaporodott, – s augusztus 14-én megindult Mohács felé.

A király Tomori Pált és Szapolyai Györgyöt, az erdélyi vajda öccsét nevezte ki hadvezéreknek. Útközben még egy kisebb horvát dandár csatalakozván a királyhoz, a sereg összes száma megközelíté a 25

ezeret. Midőn a magyar had Mohács alá érkezett (aug. 27.), közte és *Szuleimán* között csak 1–2 órányi távolság létezett.

A fontos pillanat közel volt, mely Magyarország sorsa fölött döntő vala. Aug. 29-én a reggeli ima után az ozmán had megindult; elől Bali bég 4000 vértezett lovassal; ezt követte Ibrahim nagyvezír a derék-haddal és 150 ágyúval; utána Behrám pasa az ázsiai hadakkal és ugyanannyi ágyúval; végre maga *Szuleimán*, környezve janicsárjaitól és testőreitől. Az utóhadat Chosrev pasa vezérelte.

Szuleimán délfelé egy magaslatra érkezett, honnan a magyar hadat csatarendben látta felállítva. Itt haditanács tartatott, melyben a harc megkezdése elhatároztatott. A szultán ég felé emelt kezekkel, könyvekkel szemeiben kérte az égtől a győzelmet s a megható látványtól méginkább lelkesült hadak fokozott bátorsággal készültek a küzdelemre...

A harc kezdetét vette. Tomori Pál, a vitéz főpap és Perényi bán villámgyorsasággal csaptak a magaslat lábainál felállított ozmánokra, kiket a támadás hevesége által nemsokára viaszorítottak.

Ezen látszólagos első siker volt a magyarok legelső balesete ezen szerencsétlen napon. – Most előront Bali bég, ki eddig a magaslattól földve elrejtve tartá csapatát, s kényszeríté a keresztény sereget – két részre oszlani. Az ozmánok most színlelt visszavonulással méginkább közepükbe csalták a heves és gondatlan támadókat, kik egyenesen a janicsárookra törtek, sőt magát *Szuleimánt* keresték a harcban.

De most egyszerre megváltozott a harc képe, midőn alig tíz lépésnyi távolban egyszerre megszólalt az ozmánok háromszáz ágyúja, melyek erős láncokkal voltak egymással összekötve és sűrűn és pusztítólag küldötték a halált a vitéz bajnokok soraiba.

Báthory István nádor, mihelyt az ozmánok színlelt visszavonulását észrevette, elragadtatva heves harcvágyától, így kiáltott fel: „Íme a győzelem a miénk, az ellenség megfutamodik; gyorsan utána, hadd tiporjuk el végképpen.” S a nádor magával ragadván a királyt is, több vitézséggel mint megfontolással, az ellenség legsűrűbb tömegére veti magát... De az ágyúk és a janicsárok megsemmisítő együttműködése alatt csakhamar a magyarok veszedelmére fordult a kocka; s a pillanatról-pillanatra ijesztő gyorsasággal kevesbedő keresztények utóhad hiányában, még csak a futásban látták egyedüli menekülésüket.

A végzetes küzdelem, mely Magyarország sorsa fölött századokra határozott, alig tartott másfél óráig, s a csatatéren hevert az eltiport nemzet színe-java; itt veszett el a királyon kívül 7 főpap, 28 zászlósúr, 500 főbb nemes s mintegy 22 ezer vitéz!

Szuleimán másnap seregének élén folytatta útját Buda felé; s tizenkét nappal a mohácsi veszedelem után a magyar főváros falai alatt táborozott, melynek kulcsait a megrettent lakosok egész Földvárig elébe vitték a szultánnak. Másnap a magyar főváros a királyi lak kivételével – melyben a szultán szállásolta el magát – a lángok martalékává lett. *Szuleimán* az áldozat ünnepet, a kis Beiramot Mátyás király budai palotájában ülte meg, alig 36 évvel a nagy király ha-

lála után; s kinek itt gazdagon felhalmozott műkin-
cseit, s különösen a becses és gazdag könyvtárt, a
Corvinát; továbbá Hercules, Apollón és Diana érc-
szobrait hajókon Konstantinápolyba szállíttatá; mint
pusztító hadjáratának szellemi zsákmányait, de a me-
lyek értékének megismeréséhez még hiányzott né-
pében a szükséges értelem.

Azonban *Szuleimán*-nak ezúttal még nem volt szán-
doka Magyarországot tartósan birtokába venni; mege-
légedék Szapolyai János vajda és számos magyar fő-
urak hódolatával, kik tisztelgésére jelentek vala meg,
midőn a Dunán készült híd segítségével szeptember
10-én Budáról Pestre tette át táborát.

Szuleimán egyébiránt úgy vonult ki az országból,
miként megjelent abban: gyilkolva, pusztítva; s az
egész vidék Pestről Péterváradig sivataggá tétetett
vad katonái által. Szeged, Baja, Bács stb. elhamvaz-
tattak; a lakosok pedig vagy megölettek, vagy rab-
szolgaságba hurcoltattak; s a szerencsétlen ország
azon néhány hét alatt legalább 200 ezer lakosától fosz-
taték vala meg.

Azonban sehol sem dühöngött a vérengző had úgy,
mint Maróton, a Duna mellett, Visegrád és Eszter-
gom között, hová tömegesen menekültek a szeren-
csétlen vidéki lakosok s magukat a veszedelem pil-
lanatában szekereik mögé sáncolták el. De a rablók
ágyúinak ez nem állott sokáig ellent; s rövid idő alatt
25 ezer holttest borítá a vértől ázott mezőiséget. A
szegény menekülők egytől egyig oda vesztek vala!

Egy híres történetíró ezen vérlázító kegyetlenségre vonatkozólag azt mondja, hogy a céltalan öldöklés annyi vért jövedelmezett az ozmánoknak, mint – a mohácsi ütközet. Itt veszett el a vitéz Dobozy is, miután nejt az üldöző rablóktól megmenteni igyekezett.

Szuleimán kivonulása előtt az erdélyi vajdát, Szapolyai Jánost nevezte ki magyar királynak; mi persze nem volt más, mint egy árnyméltóság a kegyetlen kényuralom szolgálatában. Nemsokára Magyarország a pártviszályok és nemzeti egyenetlenség szomorú színhelyévé lőn, mióta II. Lajos özvegye, Mária királynő fivére, Ferdinánd javára lemondott minden időkre Szent István koronájáról; s elején Brüsszelbe, majd Madridba húzta magát vissza, hol hosszú évek múlva egy kolostorban fejezte be viszontagságokban oly gazdag életét.

Alig múlt el három év, és *Szuleimán* ismét megjelent Magyarországon, hogy megvévén Bécs városát, fegyverének hatalmát Németországgal is éreztesse. Azonban Bécs alatt nem volt szerencsés *Szuleimán*; s miután többszörös rohama mindannyiszor visszaveretett a derék őrségtől, melynek parancsnoka Salm Miklós gróf volt, az ősz közeledésével kénytelen volt lemondani tervéről s megfogyott és kedvetlen hadával Magyarországon keresztül visszatérni Konstantinápolyba.

Ismét négy év múlva harmadszor is Magyarországon találjuk I. Szelim fáradhatlan nagy fiát; főcélja most is Bécs megvétele volt; csakhogy ezúttal még kevésbé kedvezett vállalatának a szerencse; s

valamint elébb Bécs, úgy most a kis Kőszeg falai alatt tört vala meg az ozmánok hatalma; s valamint Bécs menté meg Közép-Európát és kivált Németországot az ozmán betöréstől, úgy most Kőszeg, melyet a derék a [Zárából származó] Jurisics Miklós védelmezett, vívta ki magának ugyanazon babérokat.

Az 1533/1434.-iki évek Perzsia meghódításának s Bagdad és a mesopotamiai tartományok bekebelezetésének valának szentelve. *Szuleimán* győzedelmesen vonult be Tebrisbe, Perzsia akkori fővárosába; s miután a Tigris és Eufrátesz völgyén keresztül vezette seregeit s Bagdadot megvette, egy telet töltött a khalifák régi fővárosában, főképp azért, hogy új hódításait célszerű törvények által méginkább biztosítsa magának és utódainak.

Szuleimán-ig az ozmánok még nem rendelkeztek valódi tengeri erővel, habár már I. Mohamed kísérletet tett e téren. De Szelim fia nem titkolta el magának, miszerint e nélkül parti hódításai mindig kétséges természetűek fognak maradni; azért el volt határozva, a bajon mielőbb gyökeresen segíteni.

Első sorban egy férfiúra volt szüksége, ki alkalmas lenne a tengeri had szervezésére. *Szuleimán* ezt is megtalálta; a kor legnagyobb, sőt leghíresebb tengeri kalózában, ki a történelemben Hajreddin Barbarossa néven fordul elő, s ki ez időben már Algír ura volt, honnan kalózhajói rémületet terjesztettek a Földközi-tenger legtávolabb partjaira.

Hajreddin, kit rőt szakálláról még jellemzőbben neveztek, Mytilene (törökül Midüllü) szigetén született, hová apja mint kiszolgált szipahi Ruméliából

költözött, s mint fazekas kereste kenyerét. Hajreddinnek már mint gyermeknek a tenger képezte valódi elemét, mely hazáját minden oldalról körülmosta s melynek ezer veszélyei gyönyörrel töltötték el az ifjú nyugtalan és kalandok után vágyódó lelkét.

Chaïreddin volt éppen azon ember, kit *Szuleimán* keresett; s az ozmán tengeri had rövid idő alatt nevezetes tényezőjévé vált a nagy szultán hódítási politikájának; s az [észak-]afrikai barbaresk államok meghódítása nélküle lehetetlen lett volna. *Szuleimán*-t illeti tehát az érdem, hogy az ozmánok nevével ezen idők óta a tengeren is találkozunk; habár tagadhatlan, hogy e téren koránsem versenyezhetett a szárazföldi haddal s annak gyakran csodával határos míveleteivel.

Időközben a viszonyok Magyarországon mindinkább összebonyolódtak; Ferdinánd és az ellenkirály Szapolyai János közt mindig elkeseredettebb lőn a harc; habár egy-egy időre néha szünetelni látszék. S midőn János király 1540 nyarán meghalálozott, fia, a csecsemő János Zsigmond pártja nem volt képes a szultán segélye nélkül magát fenntartani.

Szuleimán most megérkezettnek látta az időt, hogy Magyarországot, melynek tényleg már amúgy is ura volt régóta, most már még szorosabban birodalmához kapcsolja. – Elsősorban a fontos Buda birtoka lebegett szemei előtt; mely fekvésénél fogva kivált a jövőben nagy jelentőségre volt hivatva.

Az 1541. nyár közepén *Szuleimán* megjelent Magyarországból s hadizenetképpen a következő tartalmú levelet intézte Ferdinándhoz. „Leveleiből ar-

ról értesültem, hogy velem békében és egyetértésben kívánsz élni; azonban szavaid nem egyeznek meg tetteiddel. Magyarország az én tulajdonom; miként azt az egész világ tudja, s jogom hozzá oly tiszta, mint a nap. Nem értem tehát, hogy mily joggal küldhetsz te seregeket Magyarországba; s valóban úgy látszik, mintha azt akarnád, hogy a keresztények valamennyi országai elpusztuljanak általam. Azért a mindenható nagy isten kegyelméből felkészültem beláthatlan seregeim sokaságával, hogy ellenállhatlan dühhel támadjalak meg, – s mi ezentúl történni fog, az való és igazságos leend.”

VI.

Az ekképpen megindult háború, mely hét évig tartott, s *Szuleimán* és az ozmán birodalom hatalmának tetőpontját jelzi, Magyarországra a lehető legszomorúbb következményeket vonta maga után. A pártviszály s nemzeti szakadás, mely a mohácsi vésznappal vette valódi kezdetét, a magyar nemzetet az örvény szélére sodorta. A hazafiasság erénye veszendőbe ment hosszú időkre, s az önző vagy tétlen megadás a megpróbáltatás napjaiban, – másfél százados rabságot hozott a magyar nemzetre!

Szuleimán augusztus utolsó napjaiban Buda alá érkezett, hol a gyermekkirály János Zsigmond és anyja, Izabella királyné udvart tartottak vala; s miután nagyszámú seregét a város szomszédságában elhelyezte, a mai császárfürdő közelében ütötte fel főúri táborát. Mindjárt megérkezése után értesíté az özvegy királynét, hogy fiát, a kis János Zsigmondot látni óhajtja; kéri tehát, küldené le a gyermeket hozzá a táborba.

Nagy volt az ijedség most a budai várban, mígnem Izabella elhatározta magát, a szultán kívánságát teljesíteni. A csecsemő egy aranyozott hintóban, dajkája karján s két idősb nőn kívül a királyné meghitt ta-

nácsnokai: Martinuzzi, Petrovics, Török Bálint, Verbőcy István, Batthyány Orbán és Podmanicky által kísérvé, kik gyalog lépdeltek a hintó mellett, érkezett a szultán sátora elé, honnan, megszemléltetvén *Szuleimán* által, nemsokára szerencsésen visszakerült ismét anyjához, míg a tanácsnokok különféle ürügyek alatt visszatartatván, csakhamar tanúi lőnek a nagy fejedelem leverő hűtlenségének.

Már a gyermek ünnepélyes felvonulása alkalmával minden feltűnés nélkül és látszólag csupán a kíváncsiságtól vezettetve, becsempészte magát egy csapat janicsár a várba; s midőn ezt a figyelmetlen lakosok észrevették, már késő volt, mert egy adott jelre megnyílván a kapuk, a lesben álló ozmánok tömegesen tódulván be, kardcsapás nélkül elfoglalták a magyar királyok régi székhelyét, és pedig ugyanazon nap előestéjén, melyen tizenöt évvel előbb az utolsó független magyar király a nemzet virágával elhullott a szomorú emlékű mohácsi vérmezőn.

Izabella királyné a várhegy keleti oldalán létező palotába zárkózott s dobogó szívvel várta tanácsosainak visszaérkezését, kik még mindig az ozmán táborban időztek, hol e közben heves vita folyt a fölött, vajon Izabella és gyermeke Konstantinápolyba vitessenek-e?

Szeptember 1-én végre megjelent egy szultáni küldött, csausz, a királyné előtt s kijelenté: hogy a királyi lakból távoznia kell; igyekezzék magának, úgymond bivalyokat szerezni, melyek holmiját onnan eltávolítsák. Azután a janicsár aga jelentkezett s a fegyvertár kulcsait követelte és vette át. Másnap,

szeptember 2-án, pénteken, maga a szultán ünnepélyes bevonulását tartotta; s miután pénteki imáját a szűz Mária egyházában végezte, mely ettől fogva mecsetté alakítottát, birtokába vette Magyarország fővárosát, – mely 145 évig maradt ezentúl az ozmánok kezében.

Buda kétezer janicsár és különböző fegyvernekekből összeállított őrséget kapott; s első parancsnokává Szuleimán pasa, egy magyar hitehagyott nevezteték ki, ki annakelőtte Bagdad, majd utóbb Anatólia helytartója volt. Izabella királyné és fia a Maros melletti Lippa várába küldetett, melyet a szultán kegyelméből tartózkodási helyül kapott. Magyarország most teljesen ozmán tartomány lón; a nemzet geniusa porba tette fejét, Magyarország tetszhalottá lett vala.

Rövid rajzunkban elérkeztünk azon pontig, mely az ozmán uralom fénykorát jelzi; melyben hatalmának és politikai tekintélyének tetőpontját elérte a hódító nomád nép, mely vitézségén és romlatlan ösztönein kívül semmivel sem rendelkezett, mi ezen magas állásra képesíthette volna. Franciaország, a német császár, a spanyol király stb. keresték *Szuleimán* szövetségét és barátságát; fényes követségek jelentek meg Konstantinápolyban, melyek a leghízelgőbb és legalázatosabb szavakban magasztalták a nagy szultán bölcsességét s tették annak lábai elé uruk gazdag ajándékait.

...Már nem volt fejedelem sem Európában, sem Ázsiában, sem Afrikában, ki dacolni vagy ellentállani merészkedett volna *Szuleimán*-nak; ki törvényeket szabott a világnak, föltételeket az uralkodóknak s bár-

hova fordította is lépteit, mindenütt magához tudta bilincselni a szerencsét és sikert. Valóban, a tizenhatodik század derekán Európa központja keleten vala, Konstantinápolyra néztek a fejedelmek és népek, s ha onnan borúk emelkedének, rettegett az egész nyugat! A félhold hatalma mindenható volt; fegyverei és politikája – legyőzhetlenek...

És mégis, *Szuleimán* diadala mindaddig nem vala teljes, míg Bécsben a kereszt ragyogott – Szent István gyönyörű egyházán. Ez volt egész hosszú, mozgalmas, fényben és győzelmekben gazdag életének végcélja, sőt eszménye, talán ábrándja, mely kecsegtette vagy üldözte, de megnyugodni nem engedé a világ urát; s melynek megvalósítása nemcsak sohasem sikerült, ellenkezőleg, az ott tapasztalt többszöri vereségek talán leginkább hozzájárultak az ozmán fegyverek legyőzhetlenségének hitelét megingatni, majd teljesen aláásni. Így hatalmának tetőpontján, az ozmán uralom már magában viselé feloszlásának magvait.

S midőn hosszú országlásának vége felé, hatalmának magaslatán visszatekintett *Szuleimán* dicső pályájára, ott tünedezett az a fekete pont – Bécs, – mely annyi gondot, oly sok álmatlan éjjel okozott már a szultánnak. Még egyszer felköté a hajthatlan, immár hetvenéves aggastyán a kardot; még egyszer, és ezúttal utószor elhagyá fővárosát, melybe élve többé nem vala megengedve visszatérnie, hogy hosszú életének kedvenc eszméjét megvalósítsa.

Szuleimán élte alkonyán ezen hadjárathoz kötötte ifjúkori reményeinek teljesülését. S azért kora és

betegeskedő állapota dacára maga állott azon hadsereg élére, mely hosszú és fényes uralkodásának egyik méltó zárkövét lett volna megszerzendő, – de mely a végzetes körülmények fejlődése szerint, temetkezésének kíséretére vala rendelve.

A szultán Zimonyból éjszak felé, Egernek akart tartani, eredeti terve szerint; de miután hallá, hogy ott Miksa császár tetemes erőket vont vala össze, északnyugat felé fordult, hogy Szigetvár megvétele után egyenesen Bécsnek vegye útját. Hadserege legalább 100 ezer emberből és 300 ágyúból állott, melylyel átkelvén Eszéknél a Dráván, augusztus 5-én Szigetvár alá érkezett. Zrínyi Miklós Szigetvár falai között várta be az ellenséget alig néhány száz vitézzel, kiknek bátorsága azonban felülmúlta az ellenség százezerét. Az ostrom, dacára a rendkívüli előkészülődéseknek, valamint a túlnyomó erőnek, már egy hónapig tartott anélkül, hogy a kívánt célhoz közelébb vezetett volna; s a késedelem miatt felindult *Szuleimán* így szólott Mohamed Szokoli nagyvezírhez: „Mikor fog már e kémény megszűnni füstölögni? S mikor hallatszík a győzelmi tárogató? Hol vannak és mit csinálnak janicsárjaim?”

De *Szuleimán* nem élte meg Szigetvár megvételét s két nappal az utolsó roham előtt a rendkívüli izgalom következtében beállott szélhűdés hirtelen véget vetett életének 1566. szeptember 6-án, miután 72 évet élt s 46 évig uralkodott.

Habár kegyetlen, gyakran egész a vérengzésig s kivált családjában számos gyilkosságtól terhelve, *Szuleimán* mégis nemcsak a legnagyobb, hanem mi ennél

sokkal több, egyszersmind a legigazságosabb uralkodó is volt Ozmán házában. A hűtlen és megvesztegetett bírákkal kíméletlenül éreztette mindenkor szigorát és haragját; az aránytalanul felosztott közterheket a méltányosság és igazság szerint szabályozta; üldözte a kicsapongókat és istenkáromlókat, kiknek vétségeire külön és részben nagyon szigorú büntetéseket szabott; hadseregét fegyelem és szigorú rend jellemezték s tüzésége nemcsak a legelső, hanem a legjobb is volt a XVI. században. Hidak és utak építésében Európában, mint Ázsiában fáradhatatlan volt; azon nagyszerű vízvezeték, mely Konstantinápolyt negyven íven keresztül mai napig ugyanannyi kútból bőven ellátja a legjobb ivóvízzel, hasonlóképpen *Szuleimán* műve. Különben pártolta és gazdagon jutalmazta a szellemi törekvéseket is; évdíjakat adományozott a tudósoknak és költőknek, kiknek társaságában maga is szívesen időzött. A világtörténelem *Szuleimánt* méltán a „Nagy” melléknévvel tisztelte meg; hálás népe azonban sokkal szebben, a „*Khanuni*” vagy törvényhozó nevével ruházta fel.

A hatalmas szultán holtteste csak kevesektől kísérve egy szegényes fakoporsóba zárva vitették Szigetvár alól Konstantinápolyba; a koporsón a következő szavak voltak olvashatók: „*Minden hatalom mulandó, mindenkinek megjő a végső órája. Az idő és a halál csak a mindenhatót nem érintik, ő egyedül nagy.*”

Amily nagy volt az ozmán birodalom *Szuleimán* alatt, s amily rettegett hatalma és befolyása a külföld ügyeibe, fia és utódja, *II. Szelim* alatt, – kit a nép „*meszt*”

azaz „*részeg*” névvel illetett, a szeszes italok iránti túlságos előszeretete miatt – épp oly gyorsan hanyatlott és vesztett régi fényéből itthon épp úgy, mint künn. A „törvényhozó” szultán méltatlan fia kerülte a munkásságot; s míg a kormányzás gondjait nagyvezírjére bízta, maga test és lélekölő tivornyáknak adta magát, melyeknél épp úgy veszendőbe ment méltósága, mint népszerűsége, mellyel itt-ott talán még bírt, mint a nagy Szuleimán fia.

Mindazonáltal a gyenge és könnyelmű szultán elég szerencsés volt Mohamed Szokoli nagyvezírben egy oly férfiút bírni, ki minden körülmények között meg tudta őrizni a szultán tekintélyét és hatalmát, úgy a tanácskozások zöld asztalánál, valamint a csatatéren. Azért *II. Szelim* (1566–1574) nyolcévi uralkodása még nem mutat fel észrevehető hátramenést vagy hanyatlást. Alatta hódíttatott meg és csatoltaték az ozmán birodalomhoz Cyprus szigete, melynek megszerzését *Szelim* kiváltképpen azért szorgalmazta, mert nagy barátja volt az ott termő tüzes bornak.

Azonban a vészfellegek mindig sűrűbben kezdének jelentkezni az ozmánok egén; Európa lassankint tudatára ébredett azon veszélynek, mely a nyugatot, a kereszténységet és művelődést kelet felől fenyegeti; s a pápa szakadatlan sürgetései folytán létrejött a liga, azaz szent-szövetség, melynek célja – az ozmán uralom terjeszkedésének megakasztása volt. A pápa, Spanyolország, Velence 300 nagyobb és kisebb hajót állítottak ki, valamint 50 ezer gyalog és 4500 lovas harcost. A főparancsnokság Don Juan d’Austria, V. Károly természetes fiára, az alig 20 éves tengeri hősré bízott.

Az egyesült hajóhad a messinai kikötőből indulván, Munzinzade- [Müezzinzade] Ali kapudán pasát az összes ozmán tengeri haddal a Lepanto mellett nyílt harcra kényszerítette, mely 1571. október 7-én víváték, s egyike a legérdekesebb ütközeteknek, melyek a nyugtalan elemen valaha végbemenének. A harc az ozmánok teljes vereségével végződött, kik ezen alkalommal 224 hajót és 30 ezer embert vesztek el; míg a keresztények csak tizenöt hajót és mintegy 8000 vitézt.

Az ozmánoknak nem volt okuk *II. Szelim* halálát sajnálni; ámbár utódja, *III. Murad* (1574–1595) ugyancsak nyomdokaiban haladva, talán még kevésbé érdemlé meg egy nép részvétét és tiszteletét, mely meg vala szokva fejedelmének áldozni fel panasz nélkül mindenét, életét és vagyonát. *III. Murad* háborúi sem Magyarországon, sem Perzsiában, sem pedig Lengyelországban nem voltak a szerencsétől oly mértékben kísérve, miként ezt az ozmánok *Szuleimán* idejéig megszokva valának; alatta a hanyatlás már lassankint észrevehető előmenetelt tett, habár a megszokott rend és fegyelem még mindig erősen összetartották az állam gépezetét.

III. Mohamed (1595–1603) országlásával az ozmán uralom azon nevezetes ponthoz érkezett, mely hatalmának hanyatlását és a nemzeti hátramenést már élesebben jelzi. Míg tíz első uralkodója *Ozmán*-tól egész *Szuleimán*-ig, még a gyenge és békés jellemű *II. Bajezid*-et sem kivéve, mindnyájan hódítások és törvénykezési intézmények által mindig magasra emelték a nemzet hatalmát, mely *Szuleimán*

két közvetlen utódja, *II. Szelim* és *III. Murad* alatt sem csökkent még láthatólag, addig *III. Mohamed* alatt gyors alászállást tapasztalunk a fény és hatalom polcáról; minek következtében az ozmán uralom lassankint megszűnt ama rettegett tényezője lenni az európai politikának, mely századokon át vala.

Ha az okokat kutatjuk, melyek e hanyatlást előidéztek, felettén tanulságos jelenségekre bukkanunk. Az ozmánok hódítási művét sehol sem jelzi vagy követi az erkölcsök javulása és a szellemi értelem fejlődése. Minden ázsiai hódítók kivétel nélkül, így az ozmán törökök is nyomasztó számtöbbségükben a harcban, valamint egyszerű erkölcsökben látták hatalmuk legbiztosabb támaszát.

Addig, míg ezen többség nem egyensúlyoztaték a hadművelés haladó és mindig tökélyesbülő rendszerre által, s addig, míg maguk az ozmánok mesterkéletlen ösztönei meg nem romlottak, hatalmuk hozzáférhetlen volt s fegyvereik legyőzhetlenek valának. Azonban a nemzetek életrendszere valamint az egyeseké, időnkint számos külső, tőle nem függő befolyással jó érintkezésbe, melyek eltörölhetlenül visszahagyják ezen érintkezés nyomait, sőt misem természetesebb, mint azon elsajátítás, mely ezen érintkezésből kölcsönösen származik.

A keresztény népek a tizenhatodik század kimenetelén nem valának többé azok, kik Nikápolynál elbuktak s kegyeletes utakon, de meddő eszközök segítségével, melyeknél a rideg cél valódisága ismeretlen volt, igyekeztek egy hatalommal megmérkőzni, mely mindnyájukat megsemmisítéssel fenyegette.

A gondviselés politikáját a gyakorlati szükség és célszerűség politikája kezdték felváltani; s tagadhatatlan, hogy a reformatio eszméinek befolyása alatt a népek politikai értelme is tisztulni kezdett.

Ehhez járult, hogy az ozmánok lassankint elvesztették legyőzhetlenségüknek oly sokáig megőrzött nimbusát, mely persze inkább ellenségeinek félelméből és gyengeségének tudatából származott vala annakelőtte is.

Nem csoda, ha az üres elmélet helyébe, mely mindenütt kerestette az uralkodókkal a védelem eszközeit, csak ott nem, hol azokat legbiztosabban megtalálták volna, valódi érdekeik megértése által – saját népeiknél –, végre a józanabb számítás lépett, s azon, sokszor az erőszakon s az önzésen alapuló, de az emberi természet életerejében gyökerező hajlam, mely nélkül az államok és népek korhadttá válnak, hasonlítanak, melyek a tétlenség tetszhalálában várják be végső enyészetüket.

Feltűnő, miszerint *III. Mohamed* dicstelen uralkodása alatt nemcsak elköltözni látszott az ozmán fegyverektől végképpen a szerencse, hanem a békeajánlatok, melyek eddigelé mindig a keresztény népektől vagy uralkodóiktól indultak vala ki, most már általa tétettek amazoknak.

I. Ahmed (1603–1617) valamint *II. Ozmán* (1617–1622) méltó utódai voltak a gyáva *III. Mohamed*-nek; az első bárgyúsága és tétlensége, a másik heves indulata és meggondolatlan elhamarkodásai még inkább megingatták az amúgy is roskadozó államépületet; s míg annakelőtte az ozmán nép előtt majdnem

egészen ismeretlen volt az erőszak azon neme, mely az önsegélyben, a forradalomban szokott nyilvánulni, most a néplázadások napirenden voltak s talán többet ártottak a nép erkölcsének, mint az elvesztett ütközetek.

IV. Murad (1623–1640) uralkodása hosszú idő után még egyszer érvényre hozta a hódító nép jelentőségét; s habár maguk az ozmánok azt mondják, hogy valamennyi kegyetlen fejedelmeik között a legvérengzőbb vala *IV. Murad*, mégis az Ozmán-ház legkitűnőbb uralkodói mellett foglal helyet.

Európa a harmincéves vallásháborúval volt elfoglalva, melynek közvetett valamint közvetlen befolyása alatt Magyarországon szünetelt a hajlam az ozmánokat kikötni. *Murad* tehát ezen oldalról semmitől sem tarthatván, egész figyelmét kelet felé fordíthatta; hol az utolsó időkben kivált a perzsa királyok mindig merészebben léptek fel s több oldalról megcsonkították az ozmán birodalom területét.

IV. Murad kétízben jelent meg Perzsiában és Bagdadban s miután a perzsákat több ízben keményen megverte, Bagdadot pedig visszafoglalta, nemcsak helyreállította megrongált tekintélyét házának, hanem a perzsa sahot oly megalázó békére kényszeríté, hogy ezen részről sokáig nem kelle vala semmitől sem tartania.

Dacára kemény, kegyetlen jellemének, *IV. Murad* szerette a költészetet és a zenét, melyet voltaképpen ő honosított meg az ozmánok között.

Bagdad megvételénél, miként egy újabb Nagy Sándor, ki Théba elpusztításánál csak a költő Pindar há-

zát kímélte vala meg, egyedül a híres perzsa zenészt, Sakulit fogadta kegyeibe; s később magával vitte Konstantinápolyba, hol alkalma nyílt a perzsa zenét a szerailban, majd a nép között is meghonosítani. A dohányszásnak, mely Konstantinápolyban a tizenhetedik század első felében kezdett szokásba jönni, nagy ellensége volt *IV. Murad*, ki annak élvezetét külön és szigorú törvények által megtiltotta alattvalóinak. Azok, kik a tilalmat másodszer áthágták, – kegyelem nélkül karóba húztak...

IV. Murad tizenkilenc évi országlása alatt újból helyreállott az ozmánok fölénye úgy Ázsiában, mint részben Európában is; fegyvereinek éle és szerencséje még egyszer rettegésbe ejtették a világot, mely már azt hívé, miszerint az ozmánok egészen elvesztették jelentőségüket. Kár, hogy utódai nemsokára elrontották ezen hitet s a birodalom tovább haladott a süllyedés ösvényén.

Ibrahim (1640–1648) és *IV. Mohamed* (1648–1687) alatt a birodalom feltűnően hanyatlott. A lázadások magában Konstantinápolyban majdnem állandó szint öltöttek magukra s *Ibrahim* megfosztván a trónról, – a lázadóktól meggyilkoltatott.

IV. Mohamed tunya, tétlen természete, mely ellensége volt minden tevékenységnek, csak a hárem teszesztő légkörében érezte jól magát. Alatta a háremhölgyek mindig merészebben beavatkoznak az állam és kormányzás ügyeibe; a nagyvezírek egymásután tétettek el láb alól, ha nem akartak vak eszközei lenni – gyakran a legesztelenebb politikának. Hivatalvásárlás, megvesztegetés, hazafiatlanság, az

erkölcsök romlottságát napról-napról szomorúbb színben tünteték fel; s az udvarnál lassankint már csak az tehetett szert befolyásra, ki önállóságát, meggyőződését, hazaszeretetét fel tudta vala áldozni.

Jól esik a romlott udvar és társaság mellett egy családdal találkozunk, melynek tagjai ritka hazaszeretet, tiszta jellemet, fáradhatlan jóakaratot tanúsítottak, és mindenek felett szakavatottságuk által minden időkre szép helyet biztosítottak maguknak hazájuk és nemzetük történelmében. Ez a Köprili család volt, mely több nagyvezírt és szerencsés hadvezért adott az ozmán birodalomnak, kik mind meggyeztek azon erények birtokában, melyeket felsoroltunk.

Magyarország kezdett lassankint kibontakozni az ozmán bilincsekből; s miután a béke a nemzet és királya között szilárdabb alapot nyert, az ozmán befolyás teljes bukása elkerülhetlenné lőn.

IV. Mohamed dicstelen uralkodásának egyik legemlékezetreméltóbb eseményét kétségkívül Bécs ostroma képezi. Még egyszer nyugat felé törekedett a félhold; *Szuleimán*, a törvényhozó eszméje – Bécs elfoglalása – gyáva utódait sem engedé nyugodni; csak-hogy nemcsak az idők, de különösen maguk az ozmánok is nagyon megváltoztak azon idők óta, mióta a hadiszerencse hátat fordított Mohamed híveinek. Bécs meghódításának pusztá eszméje lázas ingerültségbe hozta az ozmánokat; s mindenki azt hitté, hogy a régi dicső idők újra virradtak, hogy Mohamed legyőzhetlen harcosai még egyszer rémületbe és kétségbe fogják ejteni a világot!

A nagy vállalat élére Kara Mustafa nagyvezír állított, egy épp oly tudatlan, mint elbizakodott és buja férfiú; s már ezen választás a szultán tehetetlenségéről elégségesen tanúskodik.

A fényes hadsereg 200, némelyek szerint 300 ezer emberből és 400 ágyúból állott; mely gyorsan és akadálytalanul átvonulván Magyarországon, 1683. július 14-én Bécs falai alatt ütötte fel sátrait. De Lotharingiai Károly herceg és különösen a vitéz lengyel király, Sobieski János megmentették Bécset a fenyegető csapástól s Németországot a gyalázattól, melyet sokszoros mulasztásaiért némileg megérdemelt volna. Az ozmánoknak immár nem volt szerencsájük sehol sem. Kara Mustafa Bécs alatt véres vereséget szenvedett, s szégyennel volt kénytelen odahagyni a küzdőtér, melyen számára oly kevés dicsőség termett vala. Ott veszett 300 ágyú, tizenötezer tábori sátor; hatszáz erszény arany stb. stb.

Bécs szerencsés felszabadításával megindult a tizenhat éves háború, mely majdnem szakadatlanul folyt s megtörte az ozmánok hatalmát Magyarorszában. S mintha a szerencse százados mulasztásait kívánta volna helyrehozni, a keresztény hadak győzelemről-győzelemre virradtanak, melyek mindjárt a három következő esztendőben az ország legfontosabb erősségeit, s ezek között magát a királyi Budát hatalmukba adták.

Lothringen Károly és Lajos bajor hercegek behatoltak egészen az ozmán birodalom szívébe; Nissa, Viddin, Nándorfehérvár stb. a keresztények kezébe kerültek; s midőn Eugen savoyai herceg, e nemes

lovag és hős a legszebb értelemben, a történelem színpadára lépett, az ozmánok napjai immár megolvasták. A szalánkeméni, pétervárad, de különösen a zentai ütközetek s a karlovici [karlócai], majd passarovici [pozsareváci] békék helyreállították Magyarországnak nemcsak régi határait, hanem átemenőleg Kis-Oláhországot is egész az Olt folyóig ide kapcsolták.

Eközben Konstantinápolyban egyik gyenge és tehetetlen szultán a másikat váltotta fel. *II. Szuleimán* (1695-től 1703-ig) és *III. Ahmed* (1703–1730) részint erőszakkal léptek őseik trónjára, részint szégyennel valának kénytelenek azt odahagyni. A rend, fegyelem elköltöztek magából a hadseregből; a janicsárok merész önkénykedései már régen veszélyesekké váltak magukra a szultánokra, sőt a birodalomra, s nem volt kilátás, hogy ezen állapotok jobbra fordulnak. Oroszország fölénye keleten, a karlovici béke óta (1699) mindig kétségbevonhatlanabb lőn. Nagy Péter erélyes és szerencsés politikája a legnagyobb veszély pillanatában kiállotta a próbát. Az egykor rettegett ozmán birodalom egy század lefolyása alatt a hatalom utol nem ért magaslatáról a semmiség porába hanyatlott vissza, melyből keletkezett vala.

I. Mahmud (1730–1754) alatt a romlás és hanyatlás műve egy kis időre megakadt; sőt úgy látszott, mintha a szerencse visszatért volna régi kedvenceihez. Eugen savoyai herceg halálával egyik vereség a másik után érte a császári hadakat; az ozmánok még egy utószor átlépték a Dunát s a Bánságot feldúlták...

I. Mahmud az első ozmán fejedelem volt, ki a külső és belső bajokat és szerencsétlenségeket észé-lyes józan eszközök által kívánta orvosolni s egyen-súlyozni. A régi ozmán törvények tarthatlansága szem-beötlő volt; közeledni kellett a nyugati műveltséghez s annak rugóit elsajátítani. A régi hadviselés is cél-szerűtlennek bizonyult az újabb haditudományokkal szemben; ezt tudta és érezte a reformkedvelő *I. Mah-mud* s mindent elkövetett, hogy a bajon a mennyire ez lehetséges vala, segítsen.

Csakhogy ez nem volt oly könnyű feladat egy nép-nél, mely minden ízével gondolkozásának és érzel-meinek a *régieken* függött, mely nemcsak idegenke-dett minden újítástól, hanem gyűlölte azt is, ki ilye-nek behozatalán fáradozott. Nem lehet tehát csodál-ni, hogy *Mahmud* törekvései egyelőre és még talán nagyon sokáig hajótörést szenvedének az ozmánok ellentállásán. Mert hol a vallás a politikai élettel egy elválaszthatlan egészet képez, ott a legjobb refor-mok behozatala is csak meddő kísérlet fog maradni.

III. Ozmán (1754–1757) rövid országlása elégsé-ges volt arra, hogy *I. Mahmud* minden jó törekvése-inek hitelét, mellyel talán bírt vala – megrontsa. A régi szerencsétlen állapotok tovább tartottak; az oz-mán birodalom torzképévé vált egykori nagyságá-nak, mely gúny, tréfa és megvetés tárgyát képezte Európa népei előtt.

II. Mustafa (1757–1773), *I. Abdul Hamid* (1773–1787) és *III. Szelim* (1787–1808) uralkodásaik alatt elszakították a Krím a birodalomtól; a viszony Orosz-orzággal mindig élesebb lőn, melynek uralkodó fő-

lénye napról-napra észrevehetőbb lett keleten, dacára az angol és francia befolyásnak, mely amazt egyensúlyozni törekedett. A kücsük-kajnárdzsi-i, továbbá a szisztovói és jassy-i [ia^oi-i] békék csak szégyent és kárt hoztak az ozmán birodalomra, mely lassankint eszközzé lőn a nyugati hatalmasságok kezeiben.

A forradalom és *III. Szelim* bukása és halála jellemző fejezeteket képeznek a szomorú felozlás eme történelmében.

II. Mahmud (1808–1839), kit a forradalom emelt hatalomra, jeles elődjének és névrokonának *I. Mahmud*-nak művét újból felkarolta. Alatta a birodalom reformműve jelentékeny előmenetelt tett. A hadsereg európai mintákra szerveztetett és öltözteték; francia, angol, német tisztek mint tanítók jelentkeztek az ozmán hadseregben. A sokáig alkalmatlankodó és veszélyes janicsárok egy véres harc után eltöröltettek. A francia forradalom, majd az első császárság, hosszabb békét biztosítottak *Mahmud*-nak, melynek közbenjöttével újításait kívülről legalább akadálytalanul folytathatta.

De míg *Mahmud* birodalmának és nemzetének újjaszületésén fáradozott, addig népének rokonszenvét és részvétét teljesen elvesztette; Konstantinápolyban a bősziült tudatlan tömegek nem egyszer fenyegették a reform-szultán életét. A bukaresti béke látszólag könnyebbséget hozott ugyan kívülről és kivált Oroszország felől; de ez csak addig tartott, míg a Napóleon által előidézett vihar Európáról elvonult, – s a reakció nem tévesztette el hatását az ozmán birodalomra sem, s tetemesen megnehezítette *II. Mahmud* művét.

A szerb forradalom s annak kimenetele még erősebben megingatta az állam politikai tekintélyét; úgy, hogy Görögország elszakadása az ozmán birodalomtól ezen süllyedésnek nemcsak politikai következménye volt, hanem leginkább napfényre hozta mindazon hibákat és bűnöket, melyek az egykor oly hatalmas állam testén rágódának.

Oroszország behatolt az ozmán birodalom szívébe, a dunai várak s a Balkán-erősségek nem bizonyultak elég erős akadályoknak többé, s a drinápolyi béke (1829) az ozmán terület újabb érzékeny csonkításával végződött. Az egyiptomi zavarok s végre – az orosz segély, mely Konstantinápolyt megmenté, nem maradhattak befolyás nélkül sem a kormányra, sem pedig magára az ozmán népre; s a kétségbeesés mindig jobban erőt kezdte venni a kedélyeken.

Abdul-Medsid (1839–1861) jóindulatú, habár erélytelen uralkodó volt, ki amennyiben jelelmétől kitelt, igyekezett a reform-szultán, *II. Mahmud* nyomdokaiban haladni. *A gülhanei hattiserif* s a *hat-humayum*, mint amannak folytatása és kiegészítése új mederbe terelte ugyan a birodalom belkormányzási formáját, de az alkotmány, mely az ozmán népet ki nem elégítette, mert ki nem elégíthette, korántsem orvosolta azon sebeket, melyek az államhájó süllyedését jellemezték.

A Krím-háború s a párisi béke megmentették ugyan egy időre a birodalom területi épségét, a nyugati hatalmasságok féltékenysége következtében; de ez nem vált erősödésére sem a birodalomnak, sem pedig elégtelen népeinek.

Abdul-Aziz (1861–1876) pazar hajlamai, határozatlan, gondatlan jelleme a meglevő sőt még mindig növekvő bajokat nemcsak sehogy sem orvosolták, ellenkezőleg, mindig rosszabbra fordították; s a forradalom, mely szabadságától s nemsokára életétől is megfosztotta, csak természetes kifolyása és következménye volt azon hangulatnak, mely már régóta megerősödött s az erőszak kifejezésében látta egyedüli megmentését úgy az államnak, mint az általa elhanyagolt társadalomnak.

V. Murad átmenő megjelenése és letűnése s *II. Adbul-Hamid* a most uralkodó szultán trónralépése mindnyájunk eleven emlékezetében van, valamint azon megrendítő események is, melyek az alig lefolyt ozmán-orosz háborút a világtörténelem egyik legfontosabb fejezetévé tették, mely hatásaiban nemcsak a kelet, hanem egész Európa hatalmi viszonyaira is a legtartósabb következményeket fogja maga után vonni. A san-stefanoi békeegyezmény Oroszország és Törökország között csak egy állomás a messze kiható események folyamában; s a most a német birodalom fővárosában együttülő congressus van hivatva a keleten nemcsak állandó viszonyokat hozni létre, hanem egyszersmind Európa politikai rendszerét is tartósan módosítani.

Hogy meg fogja-e hozni a világnak s az emberiségnek az annyira óhajtott békét; s a kelet népei jobb és méltóbb jövőnek fognak-e azok szerint eléje menni? Avagy talán csak azért ült össze, hogy az ozmán birodalom felosztását végbe vigye?... ki tudná előre megmondani?...

Az 1839. november 4-én megjelent *hattiserif gülhane* [Gülhane-i Hatti-i Sherif], az ozmán nép első alkotmánya, még mindig nem szakított a vallással olyképpen, hogy az államot annak bilincsei közül kiszabadította volna. Mindazonáltal valószínű, hogy, ha annak minden pontja teljesülésbe megy vala, az ozmán birodalom újjáalakulásához sokkal alaposabb remény lett volna.

Ezen nevezetes okmánynak főbb pontjai a következők: 1. Minden alattvalónak vallási és nemzetiségi különbség nélkül: élete, becsülete és vagyona biztosított. 2. Az igazságszolgáltatás nyilvános és rendes lesz; valamint az adók igazság és méltányosság szerint fognak kivettetni; egyszersmind ígértetik, hogy az adók bérbeadásának káros intézménye legközelebb meg fog szüntettetni. 3. Az újoncozás európai alapokon fog behozatni s a katonák nem lesznek kötelesek egy meghatározott időn túl szolgálatban maradni. 4. A törvény előtt ezentúl minden valláskülönbség meg fog szűnni. 5. A hivatalok elárusítása szigorúan megtiltatik s a hivatalnokoknak ezentúl rendes évi fizetés állapított meg és a kincstárból fog kifizettetni.

Így hangzott az új ozmán-alkotmány főbb vonalaiban s nem szenved kétséget, hogy sok jót és helyeset foglalt magában, melyek azonban a legritkább esetekben jövének erényre; s az alkotmány dacára most is úgy folyt minden az ozmán birodalomban, mint annakelőtte. A nép fásult közönye vagy ellenszenve minden törekvést meghíúsított eddig, s bizonyára meg fog híúsítani a jövendőben is mindaddig, míg az izlam merev tételei nem esnek alapos reform alá.

A szabadság és alkotmányosság kifejlődésének története azt mutatja, hogy azok csak akkor és ott léptek valóban érvénybe, hol a vallás útjokat nem állotta, sőt ez utóbbinak reformja közönségesen megelőzte. Ezt bizonyítja a keresztény reformáció története is. Az elavult vallási kinövésék mindig útjában állottak a társadalom és szellem emelkedésének; s csak midőn ezen kinövésék gyakran erőszakkal eltávolítottak, kezdődött a szabadság fejlődésének valódi korszaka. Valamint minden intézmény, mely az ozmán birodalom újjáalakítására volt irányozva, úgy a *hattiserif-gülhanie* is a porta európai barátainak műve volt. Lehet, hogy talán ez az oka, hogy oly kevés szerencséje és sikere vala.

II. Mahmud, a reformszultán, mint közönségesen neveztetik, nem volt köznapi jelenség. Erélye és becsületes szándoka sok tekintetben elismerést érdemelnek. Nem azért, mintha szerencsés intézmények által visszaadta volna népének és trónjának azon fényt és meglegedést, melyek már oly régóta elköltöztenek, hanem azért, mert elég bátorsága volt *terveinek keresztülvitelét* megkísérteni. Annak, ki a keleti és különösen a török viszonyokat némileg ismeri, már a pusztá kísérlet is e téren fel fog tűnni.

Azonban tévedés volna hinni, mintha II. Mahmud újításainak valódi meggyőződésből barátja lett volna; ellenkezőleg, míg minden eréllyel azok keresztülvitelén fáradozott, ezt első sorban csak azért tevő, hogy Európa véleményét népének életrevalósága iránt tévűtra vezesse, mert azon nézetben volt, hogy elsajátítva a nyugat társadalmi intézményeit, elesik Euró-

pa azon szokásos ellenvetése, miszerint az ozmán birodalom elavult kormányrendszerével és közigazgatásával nem képes többé megállani az európai államok sorában.

Míthogy a szultán gyökeresen kívánt változtatni és javítani a helyzeten, reformjai körébe vonta mindazt, mi a kormányzás politikai részéhez tartozott. A francia katonai rendtartás; továbbá célszerű európai öltözékek behozatala; egy hadmérnöki és orvosi főtanoda felállítása stb. a hadsereg újjászervezését célozták. Az új adótörvény, mely a felülvizsgáló bizottságok felállítása által vált volna később a nép számára üdvössé, csak részben lett életbeléptetve. Továbbá egy rendelet jelent meg, melyben úgy a miniszterek, mint a helytartók teendői szigorúan körülírva voltak, s melyben ezen méltóságok politikai hatásköre is meg vala állapítva. A kereskedelemnek barátja, II. Mahmud az európai nemzetekkel lényegesen megkönnyíté a közlekedést a vám alábbszállítása és a legfontosabb kikötők szabadabbá tétele által.

Míg e szerint a reformszultán látszólag felettén sokat tett politikai téren, addig az igazságszolgáltatás mindenben a régi maradt. Az ulemák most is a régi tudatlan ellenségei valának minden újnak és hasznosnak, kik nemcsak távol tartották magukat minden reformtól, hanem hallgatag ellentállással nem csekély mértékben nehezítették meg az uralkodó feladatát. Pedig kétségtelen, hogy politikai reformok csak akkor vezethetnek célhoz, ha az igazságszolgáltatás szükséges tökélyetesítésével hozatnak összeköttetésbe. II. Mahmud egyoldalú törekvései te-

hát már csak azért sem vezethettek célhoz, mint-hogy ezen két tényező egymásközti viszonyait nem vették kellő figyelembe. Utódjának jutott volna a feladat, hogy egy határozott alkotmányos lépés által megkísértse a két ellentét kiegyenlítését.

Ami a reformszultán jellemét illeti, alig találko-zunk uralkodóval, ki nagyobb és több ellenmondáso-kat egyesített volna magában. Országlása a legke-gyetlenebb vérengzésekkel veszi kezdetét; ozmán-ok és keresztények egyaránt ki voltak téve üldözé-seinek, mihelyt a szultán elégtelenségét egyik vagy másik irányban magukra vonták. És mégis, II. Mah-mud szeretett a humanitás szelídebb fényében tün-dökölni s jótékonysága és bőkezűsége által nem egy hibáját hozta helyre, talán anélkül, hogy tudta vagy akarta volna. Udvarát félig európai ízlés, félig ázsiai túlterhelés jellemezték. Háremhölgyei a legújabb pár-isi divat szerint öltözködének, a konstantinápolyi di-vat- és díszműárusok nem kis örömeire, kik most va-lódi aranykorukat élték. A francia nyelv napról-nap-ra több tért hódított a Bosporus mellett; s mióta a szultán bőkezűségéből Pera külvárosban egy francia színház keletkezett, – azóta a francia fölény ismét helyreállott, – csakhogy nem előbbi értelmében és jelentőségében. A műegyetem és más kultúr-inté-zetek tanúskodának Mahmud reális irányáról is; s a gőzhajózási összeköttetések a legtöbb európai álla-mokkal, hasonlóképpen a sokat bírált és elítélt, de nem mindig méltányolt reformszultánnak köszönhetők.

E szerint II. Mahmud félig európai, félig ázsiai ural-kodó volt, kinek legnagyobb szerencsétlensége ab-

ban állott, hogy alattvalói nem tudták és nem akarták megérteni; s ki ennek következtében nem tudott elkészülni művével, melyet a legtöbben honfitársai közül csak azért pártoltak, hogy ez által a szultán szokott bőkezűségét kizsákmányolhassák. Az európai finomodott igények közé számíthatók azon újításai is, melyeket a szultán asztalánál behozott; de amelyekkel még kevesebb szerencséje volt, mint reformjaival, mert aláásták egészségét és korán aggá tették. Halála nagyobb benyomást keltett külföldön, mint tulajdon országában és alattvalóinál, kik benne sohasem bíztak s kik őt sohasem szerették. Hirtelen bekövetkezett halála sok alaptalan gyanúra nyújtott alkalmat; némelyek azt hitték, hogy mérég által vesztette el életét, mások különböző erőszakoskodásokról beszéltek, anélkül, hogy egyik is valószínűséggel bírt vagy bebizonyítható lett volna. Legvalószínűbb, hogy kicsapongó életmódja, mely testét már korán elerőtleníté, siettette halálát.

A sokszor említett gülhanei alkotmány tizenhét év múlva a *hat-humayum* [Hatt-i Hümayun] követte 1865-ban, melyet a reformszultán fia és utódja Abdülmedid adott ki, európai jóakarói vagy barátai tanácsára. Abdul-Medsid egy lépéssel tovább ment az alkotmányosság megkezdett ösvényén s apja híres intézményének tágasabb alapokat óhajtott adni.

A *hat-humayum* szerint az alattvalók három csoportra osztottak, és pedig a mozlimekre, mint a még mindig kiváltságos uralkodó osztályra; továbbá a felszabadult jobbágyakra vagy rájáakra; végre a rabszolgákra, kik ismét hat osztályra szakadtnak, s kik most

is ugyanazok, mint századok előtt s akiknek személy vagy életbiztonságáért a törvény most sem kezeskedik elegendőképpen.

Tagadhatatlan, hogy a *hat-humayum* közelébb hozta az ozmán birodalmat Európához, anélkül azonban, hogy képes lett volna belsejében megerősíteni a rozszant államszervezetet. Mi az ozmán birodalmat minden kísérlet és erőmegfeszítés dacára nem engedte a javulás révébe jutni, az folytonos pénzzavara volt, mely évről-évre növekedvén, nemzetgazdasági bukással fenyegette. A hárem milliókat nyelt és nyel most is el évenként; ezrével őriztetnek itt a drágán vásárolt eleven árúk, melynek fenntartása az állam összes jövedelmének majdnem felerészét emészti fel. A hadsereg, csinos öltözéke dacára nem jobb, mint elébb volt; zsoldját felettén ritkán és hiányosan kapja. A nemzeti érzület az alkotmány ellenére ma is a vallás előítéleteinek bilincsei közt nyög s nincs kilátás, hogy ezen szomorú állapotok kedvezőbbre forduljanak. Abdul-Medsid halála ilyen körülmények között nem volt csapás a birodalomra; szenvedőleges jelleme és erélytelensége nem szereztek neki ellenségeket s csak kevés barátokat. II. Mahmud fiának az utókor leginkább azon hibát fogja szemére vetni, hogy akarat nélkül átengedé magát az idegen befolyásnak, – mely nem vált mindig, vagy csak nagyon ritkán szerencséjére népeinek.

A magyar szabadságharc leveretése után a fényes porta, különösen Anglia befolyása következtében, mely szükség esetében fegyveres segélyét helyezte kilátásba, egyikét gyakorolta legszebb jogainak, a ven-

dégszeretetet jogát. A szabadságharc vezetői és bajnokai tömegesen léptek török földre az 1849. augusztus havában, s miután kezdetben Bolgárországban találtak menhelyet, utóbb részint Konstantinápolyba, részint Kis-Ázsiába bellebbeztetének, hol a török kormány a szerencsétlenséget megillető részvétellel fogadta s minden szükségességekkel ellátta a hontalan bujdosókat; s az orosz és ausztriai kormányok minden követeléseit és fenyegetéseit a menekültek kiadatása iránt, határozottan és nyíltan visszautasította. A menekültek később Angliába és Amerikába költözködének; magukkal vívén hálás rokonszenvedőket a török nép és kormánya iránt.

Nem zárhatjuk be rövid rajzunkat jobban, mintha az ozmán birodalom területi, népességi s egyéb viszonyairól megemlékezünk.

Az ozmán birodalom napjainkban [1877-ben], Európa, Ázsia és Afrikában, ideszámítva a hűbéres tartományokat, összesen mintegy $5.177.749 \text{ km}^2$, [vagy 1.999.139 négyzetmérföldet] foglal magában; melynek összes népessége 47.653.845 lélekből áll. Ezen számokból az európai területre 6.37 %, a népességre pedig körülbelül 18 % esik. Az ozmánok száma Európában 2 millió, 14 millió más felekezetű ellenében, kik között a szláv nemzetiségek döntő többséget képviselnek. Az állam összes bevétele 183.391.320 tallér, vagyis 4.612.344 erszény [pénzeszacskóba, erszénybe csomagolt, tömegesen, súlyra mért török ezüstpénz]. A kiadások ellenben 173.574.570 tallért, vagy 5.785.819 erszényt képviselnek. – A hadsereg, mely hét hadtestre oszlik, béke idejében 66.350 gya-

logot, 12.500 lovast és 10.200 tüzért számlál 450 ágyúval. Háború idejében pedig: ychtiát, redif és mustehafiz 250.000 gyalog s 35.000 lovas harcost; mely szám a segédhadakkal együtt Egyiptomból, a barbaresk Tunis és Tripolisból összesen 280 ezer gyalog és 30 ezer lovasra emelkedik 764 ágyúval. A tengeri had 1875-ben 22 páncélos hajóból és 70 különböző, hadi célokra használható gőzösből és 149 ágyúból állott. A tengerészek száma 30 ezer, a tengeri katonáké pedig 4000.

Az oktatásügy az ozmán birodalomban felettén elhanyagolt és szomorú állapotban van. A tanügy csak az 1847. év óta került az állam gondozása alá. E szerint a mekteb vagy elemi iskolákban, melyek száma különben roppant csekély, ki van ugyan mondva a tankötelezettség, de majdnem minden gyakorlati eredmény nélkül. Tantárgyak: török nyelv, írás, olvasás, számolás, hittan, földrajz és ozmán történet. Vannak továbbá mekteb-rukdieh, azaz iskolák ifjak számára, melyekben már a természettudományi tárgyak is taníttatnak; csakhogy ezen intézetek kevesektől látogattatnak és rosszul vannak fölszerelve. A szakiskolák vagy medressék száma kivált a fővárosban az újabb időkben tetemesen növekedett s berendezésük is javult. Legjobbak az egész birodalomban az örményiskolák fiúk és leányok számára. „*A nemzet nagy iskolája*” címén Konstantinápoly közelében a görög patriarcha felügyelete alatt egy görög pap- és tanítóképző iskola is 250–300 tanítvánnyal. Az egyes tartományokban, mint például Boszniában csak 100 helységre esik *egy* iskola; Bolgárországban pedig 1000 felnőtt közül csak *egy* tud olvasni, – írni ez sem!

Az egész ozmán birodalom területén az utolsó (1861) adatok szerint volt 12.478 nyilvános és 710 mohamedán magániskola, összesen 12,746 tanítóval és 367.929 tanítvánnyal. A keresztény iskolák száma 2560 volt 3122 tanítóval és 138.387 tanulóval.

A mozlimeknek, t.i. az igazhivőknek a *Koran* képezi valamennyi tudományok forrását; az ulemák vagy törvénytudók a legnagyobb befolyást gyakorolják a népre és a közvéleményre. A softák vagy papnövényedékek, kik 10-12 éves korukban kerülnek a medresékbe, nem bírtak eddig semmiféle politikai befolyással.

Az igazságszolgáltatásnak két része van; a vallási és polgári törvények összege a seriátban foglaltatik, melynek alapját a szunna, vagy a hagyományok könyve képezi. A bíráskodás most is a papok vagy mollák által gyakoroltatik; s a legfőbb ítélőszék 24 mollából van összetéve. Az államtanács, diván, a ministerekből áll, melynek elnöke közönségesen a nagyvezír, vagy, mi azonban csak nagyon ritkán szokott előfordulni, a szultán.

* * *

Ilyen volt az ozmán birodalom múltja, ilyen jelenje; – hogy milyen lesz jövője? Ki tudná megmondani?...

A SZERKESZTŐ UTÓSZAVA

Lázár Gyula (1841–1912) állami tanítóképzőintézeti tanár régi székely családból született. Tanulmányait Szegeden, Komáromban, Fiumében és Pozsonyban végezte; két évet töltött a bécsi és müncheni egyetemen, ahol Carrieret és Giesebrechtet hallgatta. 1872-től több helyütt mint tanár működött: Szabadkán, Budapesten, Temesvárott, Kolozsvárt. Tudományos műveket németül is adott közre (*Das Judenthum in seiner Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin, 1880). Méltatlanul elfeledett történetírónk: a *Magyar Életrajzi Lexikon* nem is tud róla, de sokatmondó, hogy az *Österreichisches Biographisches Lexikon* viszont szócikket szentel neki, hiszen a Monarchia-korabeli közélet jeles szereplője volt.

Lázár Gyula jelen munkája az Oszmán Birodalom történetéről nyújt áttekintést. Legnagyobb értéke, hogy rövid, tömör összegzését adja a Török Birodalom kétségtelenül hatalmas és rendkívül sokrétű történetének, s mindezt közérthető módon, a korabeli, dualizmus-kori olvasóközönség, a „boldog békeidők” művelt, polgári értelmisége számára befogadhatóan, élvezetesen, ugyanakkor megfelelő szakmai mélységgel, szakirodalmi jártassággal teszi. Lázár nem volt ugyan a mai fogalmaink szerinti képzett turkológus, de rendkívül széles olvasottsággal rendelkezett az oszmánok történetét illetően is, leginkább

természetesen kora francia, német, illetve angol szakirodalmát ismerte. Emellett kora szakmai közönsége számára is alkotott egy másik, tudományos szempontokat figyelembe véve kiemelkedőgazdaság-társadalomtörténeti munkát, amelyet a korszak egyik legmagasabb minőségre törekvőműhelye, a „nagybecskereki könyvtár” (pontos nevén: *Történeti-, nép- és földrajzi könyvtár*) adott ki (*A Török Birodalom története*. Nagybecskerek, 1890). Ugyanebben a sorozatban jelent meg Lázár másik két monumentális kötete, a magyar egyetemes-történet-írás a korban meghatározó jelentőségű nemzet-története Angliáról és Oroszországról (*Az orosz birodalom története*, 1-4. köt., Temesvár, 1890/91.; *Angolország története a legrégebb időkől az újkorig*. 1-4. köt., Temesvár, 1892/93.).

Mondhatnánk, hogy Lázár a mai szemmel nézve népszerűsítő-történeti munkákat alkotott, de a „népszerűsítő” jelzőmára megkopott, s nem is azt jelenti, mint hajdanán, hiszen a ma kapható színes, képes, rövid lélegzetű ismeretterjesztő (vagy annak mondott), zömmel angolszász munkákból, helyenként silány minőséggel fordított művek miatt fenntartással kezeljük az ilyen köteteket. A 19. század végének magyar „ismeretterjesztő” munkáit, melyekben Lázár igen jelentős számmal alkotott, nem ilyen szemmel kell néznünk. Lázár a Franklin Társulat megbízásából valóban sok kis terjedelmű, könnyen forgatható, széles rétegek számára hozzáférhető, „filléres könyveket” alkotott (*Franklin Történelmi könyvtár*), de tette azt úgy, hogy eközben megőrizte a szakmaiság kritériumait. Nem volt kutató történész, de kora isme-

retanyagát, a nyugat-európai, elsőrendű színvonalú egyetemes történeti munkákat megismertette a magyar értelmiségi olvasóval is, így kötetei egyre inkább helyet követeltek a polgári nappalik polcain. A kor népszerűsítőművei nem becsülték le az olvasót, nem próbálták ismeretlen angolszász szerzők képes wikipédia-ízű munkáival teletömni az olvasó fejét, hanem partnernek, olvasótársnak, felolvasóklub-tagnak tekintették őt, s megpróbálták közel hozni hozzá a kor európai ismereteit. Igaz, Lázár rendkívüli sokoldalú szerzőnek tűnhet, hiszen több tucatnyi kötet került ki keze alól, s igen szerteágazó témákban adott közre munkákat az ókori Egyiptomtól a középkori Angliáig, Szavojai Jenőtől a népvándorlás koráig, ami azonban nem ment a szakmaiság és egy adott minőségi szint rovására, mivel Lázár igen szorgalmasan készült fel minden témára, s ha nem is volt „akadémiai ember”, művei ezrek és tízezrek számára hozták közel a történelmet, sokkal többen profitáltak belőle, mint egy szigorúan akadémiai szaktanulmányból. Alapvetően balkanisztikával foglalkozott, Balkán-témájú művei igen színvonalasak, noha a középkortól kezdve a 19. századig bezárólag terjedtek (pl. *Castriota György és az albán szabadságharcz története*, 1881). Mai szemmel nézve multidiszciplináris alkotásokat is adott közre, foglalkozott néprajzzal, folklórral, nemzetiségekkel, nyelvtudománnyal (például: *A görög függetlenségi harcz történetek vázlatja: különös tekintettel az újjörög nép ethnográfiai viszonyaira*, 1881; *Fiume, a magyar korona gyöngye : természetani-, ethnográfiai- és történelmi rajz*; 1881; *Khína és Japán : történelmi és művelődési rajz*; 1880).

Lázár tisztelte a közönséget, s arról írt, ami elvárhatóan érdekelte olvasóit. Főként személyeket állított a középpontba; mai szemmel nézve: meghaladva korát, pszichohistóriai megközelítéssel tekintette át egy-egy, a nagyközönség számára is érdeklődéssel figyelt történelmi személyiség életét. A történeti biográfiák mestere volt, s sokban megelőlegezte a magyar közönség számára még ma is nosztalgiával övezett, néhány évtizeddel későbbi nagy sikerű Athaeneum-sorozatot (Angliai Erzsébet, Medici Lőrinc stb.). Való igaz, személyiségei a korban izgalmasnak számító történeti alakok voltak, de biográfiái nem maradtak meg a történeti anekdoták, pletykák stb. szintjén, hanem röviden, tömören, befogadható módon tálalták egy-egy szereplőéletét. A Franklin Társulat sorozatot is szentelt e biográfiáknak (*Történelmi könyvtár füzetei: Regényes életrajzok*). Maga „jellemrajzoknak” nevezte műveit (*Mária Luiza a franciák császárnéja: jellemrajz*, 1883; *Mária Terézia és kora*, 1881; *Erzsébet angol királynőés kora*; 1880; *II. Katalin cárnőélete*, 1878). Kora „hőseiről” ad képet (*Jeanne d’Arc, az orleansi szűz története*, 1878; *Gustav Adolf egy hős a trónon*, 1878; *Washington : élet- és jellemrajz Irving, Bancroft s mások nyomán*, 1872.) A magyar középkorról is írt jellemrajzokat (*Szent Erzsébet magyar királyi hercegnőélete: kor- és jellemrajz*, 1909; *Kálmán király és kora : művelődéstörténelmi rajz*, 1883.)

Lázár nagy figyelmet szentelt az antikvitás történetének, ógörög jogtörténeti munkák mellett India és Perzsia történetéről is írt (*Assyria és Babilónia és*

a két legrégebb világváros Ninive és Babylon története, 1879; Lykurgos és Solon vagy két törvényhozó az ó-korból, 1878; India története, 1878; Phoenikia története, 1878; Kyros és a régi perzsák története, 1878; India története, 1878). Lázár foglalkozott középkortörténettel, alapvető, hiánypótló munkákat írt (*A kereszties háborúk története, 1878*) és egy-egy jelentős középkori államot mutatott be (*Velence alapítása és fénykora, 1878; A normannok : történelmi rajz, 1878; Dzsengisz-khán és a tatár uralom megalapítása : történelmi rajz, 1898*).

Lázár korrajzot is adott, áttekintette egy-egy személység kapcsán egy-egy adott nemzet társadalmának, nyelvének, folklórijának történetét. Az Oszmán Birodalomról is sokkal többet tudhatunk meg, mint a mi történelmünkben bennünk élősztereotipikus képek, a janicsároktól a háremen át a budai basák kincséig. Az oszmánoknak Lázár művében önálló történetük van, független a magyar történelem török-víziójától, nélkülözve a török veszedelem, a lánglelkű Szibinyányi Jankó és a gaz törököt letaszító Dugovics Titusz képét. A Török Birodalom Lázár munkája nyomán egy, a korabeli világban komoly szerepet játszó nagyhatalom, sokrétű, szerteágazó múlttal és óriási kulturális tőkével, műveltséggel. Ezt próbálja bemutatni a szerző, anélkül, hogy aprólékos, nehezen befogadható akadémikus kutatásokról számot adna.

Lázár oszmán-tárgyú munkáit ma is használják s idézik a török-kor vagy a Hódoltság és Erdély kutatói. Jelentős szakmunkaként tartják számon ma is, amit az is tanúsít, hogy tekintélyes nyugati munkák

hivatkoztak s hivatkoznak rá – legutóbb például a leidei Brillnél megjelent historiográfiai összefoglaló munka, Fikret Adanir – Suraiya Faroqui: *The Ottomans and the Balkans* (2006). Lázárt az egyetememes európai történetírás is jól ismeri, munkáját közli az angolszász *Index Islamicus* és a német *Handbuch der Orientalistik*, mi több, már a 19. században ismerték az Egyesült Államokban is (*Quarterly of Washington – New York Libraries*).

* * *

Mivel kötetünket a szélesebb közönségnek szántuk, a szöveg helyesírását részben modernizáltuk a könnyebb olvashatóság végett (a rövid és hosszú ékezeteket, a külön- és egybeírást, a hosszú mássalhangzókat stb. a mai helyesírásnak megfelelően átírtuk). Ez ugyanakkor nem érinti a szerzőstílusát és szóhasználatát. A minimálisra szorított szerkesztői kiegészítéseket [szögletes zárójel]-be tettük.

Bárány Attila

TARTALOM

Lázár Gyula

AZ OZMÁN BIRODALOM FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA

5

Bárány Attila

A szerkesztő utószava

109